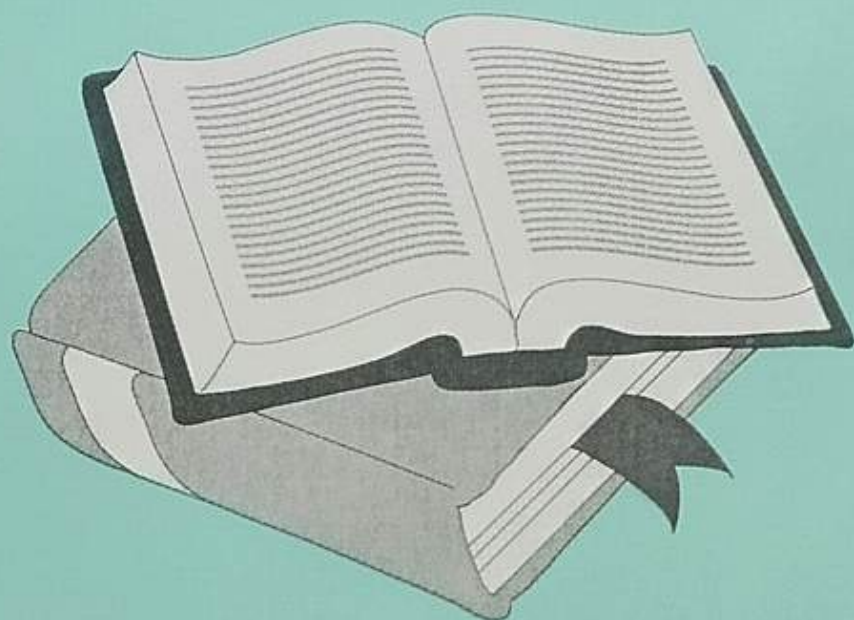

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

ПОСІБНИК-ХРЕСТОМАТІЯ

ЧАСТИНА I

Література рідного краю

ПОСІБНИК - ХРЕСТОМАТІЯ

ЧАСТИНА I

Суми Видавництво "Козацький вал" 1999

ББК 74.261.8 (4 Сум)
Л 64

Рекомендовано вченою радою Сумського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (протокол № 2 від 24 грудня 1998 р.).

Упорядник
Чхайло Олена Миколаївна

Рецензенти:

Ткаченко О. Г. - кандидат філологічних наук, доцент Сумського державного університету.

Вертій О. І. - кандидат філологічних наук, учитель загальноосвітньої школи I-III ступенів № 19 м. Сум.

Л 64

Література рідного краю. Посібник - хрестоматія. Частина I. / Упорядник Чхайло О. М. - Суми: Видавництво "Козацький вал", 1999. - 152 с.

ББК 74.261.8 (4 Сум)

ISBN 966-589-071-9

У посібнику подається орієнтовна програма з літератури рідного краю, тексти художніх творів, методичні рекомендації до їх вивчення.

Посібник розрахований на вчителів української мови і літератури, учнів загальноосвітніх шкіл.

Л $\frac{4306010000-3}{99}$ - без оголошення.

© Упорядкування Чхайло О. М., 1999.

Вступ

В умовах розбудови системи національного виховання особистості важливого значення набуває літературна освіта школярів.

З метою ознайомлення учнів із творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), та посилення краєзнавчої роботи до діючих програм з української літератури для середніх загальноосвітніх шкіл введений розділ “Література рідного краю”.

Пропонований зміст розділу націлює вчителя на прищеплення учням любові до літератури отчого краю, формування світогляду та розвиток творчої уяви.

Вивчаючи літературу рідного краю, вчитель має керуватися словами відомого українського письменника О.П.Довженка: “Людина завжди повинна пам’ятати, звідки вона пішла в життя. Людина не має права бути безбатченком...”.

Сумщина має багаті літературні традиції. Вони починаються ще від “Слова о полку Ігоревім”. Наша земля дала світові письменника-класика П.Куліша, незрівнянного співця рідної природи Я.Щоголева, стійкого поета-борця П.Грабовського, тонкого лірика О.Олеся.

Творчість сумських письменників є актуальною в нашому сьогоденні, коли відроджується дух української нації, її культура, об’єктивно оцінюється історичне й недавнє минуле.

Для вивчення пропонуються твори письменників, яких багато років замовчувано або хибно трактовано (М.Хвильовий, Б.Антоненко-Давидович). Прийшло також усвідомлення єдності всього українського народу, де б не жили його представники – в Канаді, США, Німеччині чи Австралії. Тому до розділу введено творчість письменників діаспори, вихідців із Сумщини – І.Багряного, З.Когут, І.Чорнобривець.

Художні твори підібрано відповідно до вікових особливостей учнів та їх життєвого досвіду, враховано змістовий та літературознавчий аспекти. Представлено різноманітні роди літератури (проза, поезія, драматургія) та їх

жанри (оповідання, нарис, байка і т.д.).

Програмою української літератури із загальної кількості годин на уроки літератури рідного краю виділено 8 годин (по 2 години на кожну чверть). З цієї кількості годин пропонується 4 години використати на розгляд тем, що представлені у посібнику, а теми інших 4 годин словесник визначає самостійно.

Кожен учитель має творчо підходити до реалізації змісту розділу "Література рідного краю". Можливі зміни, доповнення, перерозподіл матеріалу, враховуючи конкретні умови шкіл, бібліотек. Варто звернути увагу на періодику, літературно-художні та громадсько-політичні видання.

5

клас

Б.Грінченко. “Лесь, преславний гайдамака”

О.О.лесь. Казка

“Грицеві курчата”

А.Давидов. “Сонечко спить у дзвониках”

“Буслик”

“Надзвичайна подія”

О.Столбін. “Четвірка з плюсом”

Борис Грінченко

*Він був серед нас,... його велика праця,
його велика любов до народу не згинуть
ніколи, і в них він ще довго житиме серед
вдячних нащадків.*

М.Коцюбинський

ЛЕСЬ, ПРЕСЛАВНИЙ ГАЙДАМАКА

I

Гей, у Луцьку, славнім місті,
Там зійшлось не сто, не двісті,
А зібрався люд увесь:
Подивитись кожен хоче
Як-то смерті тут доскоче
Гайдамака — славний .Десь.

II

Вже збудовано й помости,
Де дають страшної хлости.
Кат з сокирою стоїть:
Круг помосту — то не жарти! —
Вояки пильнують варти —
Шабля в кожного блищить.

III

Бакаляри і рахмістри,
Пишні лавники й бурмістри
З патерицями в руках;
Швець, зірвавшись од роботи,
Недошиті кинув боти,—
Поспішає так, що страх!

iv

І дівчата полохливі,
Молодиці уродливі
І перекупки міські;
Мов метелик між квітками,—
Між дівоцтвом і жінками
В'ються жевжики меткі.

V

А в передній самій лаві
Страх моторні і цікаві
Дівка Хима й жіночки.
І про Леся, що він злючий,
І рудий, і поганючий,
Їх лепечуть язики.

VI

Хима, дівка соромлива,
Додає й свого ще дива:
Кажуть, кров людськую п"є
Бо як їсти сяде тільки,—
Джура крові — не горілки —
Повний кухоль подає".

VII

"От собака! От
катюга!" —
Верещать одна і друга...
аж ураз гукають: "Цить!"
Вся жінота поніміла:
Бий тебе небесна сила! —
На помості Лесь стоїть.

VIII

Стан високий, ус козацький,
Чорні брови і юнацький
Погляд сміливий, палкий:
Щось тоді як закричить!
Отакого ще вам дива:

Хима, дівка соромлива,
На помості вже стоїть.

XIII

“Постривай, катюго клятий!..
За дружину Леся взяти
Хочу я... його пустіть!..
Вся громада зацімила
З дива, з Химиного діла,
Кат не знає, що робить.

XIV

Але возний ані гадки:
Артикули зна й порядки
І рече судовий пан:
“Коли дівочка учтива
Взять забойцю, милостива,
У малженський схоче стан,—

XV

То і право, і статуту
Нам велять те слово вчути
І декрет такий вчинить:
Зараз їх обох
Швидше в церкві повінчати
Та й на волю відпустить”.

XVI

Кат сердитий зажурився,
Люд, зрадівши, звеселився,
Хима рада, аж скака!
Леся поглянув на дівчину —
Зап'ялась... “А скинь
хустину:
Гляну — дівчина яка”.

XVII

Хустка впала. Та й негарна!..
І руда, і нечупарна,
Ще й кирпатий ніс чудний...
“Як таку взять почвару,—
Краще вже приймати кару...
Кате! Гей, рубай мерщій!”

XVIII

Гуп сокира на колоду!..
Скрик озвався серед
народу...
Покотилась голова...
Кат радіє, звеселившись,
Люд похнюпивсь,
зажурившись,
Хима пада й зомліва.

XIX

Ой за Луцьком, містом
славним,
Та й звичаєм стародавнім,
Поховали козака:
Там долина — гей, широка,
Там могила — гей, висока,
Гей висока і стрімка!

XX

Вітер віє по долині,
Розхиляє лист
каліні,
Що у Леся в
головах;
І сіда орел крилатий
На могилі

спочивати.

XXI

Сяє з неба сонце ясно,
І цвіте калина красно,
А красу козак любив!..
Добре там йому лежати:
Все прибралось в пишні шати,
Соловейків чути спів...

Запитання та завдання

1. Дослідіть історію написання поеми.
2. У якому місті відбуваються події?
3. Хто є головним героєм поеми?
4. Які риси характеру Леся можна визначити?
5. Які художні засоби передають ставлення людей до Леся?
6. Які вчинки здійснив Лесь і чому? Доведіть словами тексту.
7. Яке покарання призначено Лесю? Як до цього поставився сам герой?
8. Який епізод у творі тісно переплітається з народними звичаями (якими?)?
9. Чому Лесь не погодився з рішенням судді?
10. Як вшанував народ козака?
11. Проілюструйте уявні картини поеми.
12. Яке ваше ставлення до Леся і чому?

Олександр Олесь

*Україна дістала поета-лірика, котрого
виглядала від часів Шевченка.*

М.Грушевський

*Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що зміг, народу.*

О.Олесь

ГРИЦЕВІ КУРЧАТА

Казка

I

Жив собі Максим убогий
Коло річки, край села.
Крім дітей та жінки, в його
Тільки курочка була.

Нанесла вона яєчок.
Вже й великдень ось-ось-ось!
Хоч би кожному яєчком
Розговітись довелось!

Та старий Максим міркує:
“Поїдяться крашанки,
А коли підсипем квочку,
Будуть згодом курочки.

Швидко виростуть курчата,
Навесні почнуть нестись,
От тоді ми поласуєм!
Ласували ж ми колись...”

“Це не можна,- каже мати.-
Не годиться, ні!.. Та як?
ІЩоб без крашанки великдень?!
Любі діти, чи не так?”

“Правда!” - діти закричали...
Згодом мати додала:
“Дев”ятнадцять дам під квочку,
Десять буде для стола”.

“Хай по-вашому вже буде!” -

Каже з усміхом Максим.
І пішов собі із хати.
Мати вийшла теж за ним,

На город пішли садити,
Та була уже й пора...
В хаті ж праця закипіла:
Малювала дітвора.

Писанки на диво вийшли!
Гриць слона намалював.
Слон звів вгору жовтий
хобот
І на сині ноги встав.

Далі взявся за ведмедя.
Вуха білими зробив,
Тулуб синькою побарвив,
Дві ноги почервонив.

А Маруся жовту жабку
Посадила на сучок.
В лапку їй встромила мушку,
В другу - китицю квіток.

Далі діти малювали
Лева, тигра, борсука,
Не забули і овечки,
І лисиці, і вовка.

Дуже гарно у Наталки

Вийшов зайчик на лужку,
Усміхаючись, підносить
Він капусту їжачку.

А найменшенький, Івасик,
Кицьку тільки що кінчив.
Що за мила вийшла кицька!
Ще і стрічку почепив.

Гриць скінчив уже й
верблюда:
Височезний, три горби!
Звів він голову угору,
Тягне листя із верби.

Домальовував Івасик,
Та вже в хаті аж гуло!
Діти плигали, сміялись...
Так їм весело було...

Аж у хату батько й мати...
Мати скрикнула: "Ой, жах!
Я ж яєць ще не варила...
Хто?! Пізнаю по очах!!"

Як німі, сиділи діти...
Та всміхнувсь старий
Максим:
"Не біда: на тісто підуть!
Я й сире яєчко з'їм..."

Так, під квочку
дев'ятнадцять-
З решти будуть писанки.
Воно, варені смачніші...

Зате маєм малюнки!"

Так, як сказано, й зробили...
Треба йти негайно в хлів!
Всі пішли: і батько, й мати,
Гриць на місці вже сидів.

Бідна квочка так зраділа,
Мальовничим писанкам,
Що, зворушена, й не знала,
Що казати діточкам.

Ось і смеркло.
Усі разом Повечеряли й
лягли.

Та заснути чомусь діти
Довго-довго не могли.

Все їм згадувались звірі,
Кожний сам себе питав:
Чи не краще, коли б чорним
Вуха він намалював?..

Або чом живіт ведмедю
Він зеленим не зробив?..
Та голівоньки дитячі
Сон на подушки схилив...

II

Аж три тижні бідна квочка
Пробула на писанках!
Коли б глянули на неї,
Вас пройняв би просто жах!

Як вона змарніла, схудла!

Самі шкіра й кісточки...
Гола... Краще не дивіться
Ви на неї, діточки!..
Тільки серце в неї билось
Усе радісніш, сильніш...
Залишилось ще посидіть,
Почекати тільки ніч!

І коли почувся вранці
У шкарлупу перший стук,
Квочка наче підлетіла
Після довгих, довгих мук!

І, щаслива вся, в повітрі
Враз спинилася вона...
Коли - зирк! Стоїть на спині..
Де? У кого? У слона!

Дійсно: вилупилось першим
Чепурненьке слонення.
Не занадто ще велике...
Ну, як з доброго коня.

Далі з ревом, криком-риком
Лев вискакує з яйця.
Тихо виліз тигр за левом,
Далі лупиться вівця.

За верблюдом нявка-кицька,
Ось і зайчик, і борсук...
Метушаться вовк, лисиця,
Вже і жабка: стук та стук!

Спочатку вжахнулась
квочка,

Ледве в безвість не втекла!
Та отямилася згодом
І квоктати почала.
Гриць усе це чув і бачив,
Та не мав чогось страху,
Хоч для більшої безпеки
Зліз обачно на веільху.

Квочка стала хвилюватись,
Малеч клікати на збір.
Сполошилися курчата,-
Всім хотілося надвір.

Перша вийшла з хліву
квочка.
Через неї плигнув лев,
Щось зачув, хвостом замаяв
І підняв страшенний рев!

Все замовкло, заціміло...
Наче цілий світ зомлів...
Навіть квочка, рідна мати,
Аж припала до землі.

Коли рев скотивсь поволі,
Громом в прірвах одлунав,
Скочив тигр, роззявив рота
І сказав в повітря: "Няв!"

Далі вибігла лисиця,
Вовк, ведмідь, рябий
борсук...
Жабка плигнула з квітками
І найшла на груші сук.

І верблюд з трьома горбами
Вийшов з хліву, подививсь...
Щось було не до вподоби,
І він, плюнувши, скрививсь.

За вівцею вибіг зайчик.
Міг би легко він втекти.
Та кого йому боятись?!
Це ж все сестри та брати!

Без страху підбіг до вовка,
На плече йому схиливсь,
Але вовк зубами клацнув,
І наш зайчик затрусивсь.

Правда, деяким звіряткам
І ніяково було:
В того ока не ставало,
В інших зайве прибуло.

Той примушений скакати
Був лише на трьох ногах.
І дарма четверту ногу
Він шукав по всіх кутках.

Решта всі були здорові,
Раді зеленій траві...
Тільки слон не вліз у двері
І лишився у хліві.

А вкінці і він виходить
З жовтим хоботом у двір...
Тупа синіми ногами
І вгорі спиняє зір!

“А що то сидить на гілці?!
Мамо, зараз же кажіть!”
“Та це - Гриць наш! - каже
квочка,-
Він ізлізе й побіжить...”

“Так це він? Зітру на орох!
З мене посміха робить?
Ноги синькою побарвить?!
Жовтий хобот ричепить!”

І трубу свою до Гриця
Простягає лютий слон...
Крикнув Гриць - і враз...
прокинувся...
Був, на щастя, це лиш сон...

Всі прокинулись від крику...
Хто кричав - ніхто не зна...
А в хліві куняє квочка...
Що то висидить вона?

Запитання та завдання

1. Що таке казка? Які бувають казки? До яких належить "Грицеві курчата"?
2. Про що розповідається у творі?
3. Назвіть ознаки казки у творі. Зачитайте.
4. Про кого розповідається у творі?
5. Розкажіть, якими ви уявляєте героїв казки?
6. Чим займались діти? Що з цього вийшло?
7. Спробуйте виконати таку ж роботу. Що вийшло у вас?
8. Хто зрадив Грицевим писанкам? А хто вашим?
9. Доберіть заголовки до частин казочки. Складіть план II частини.
10. Кому присвятив свій твір О.Олесь?
11. Які почуття батька до сина передаються словами, героями казки?

Анатолій Давидов

НАДЗВИЧАЙНА ПОДІЯ

Вона трапилася у шкільному лісництві “Деревій”: Павлик Скиба набив свого однокласника Федька Мороку. І не просто мимохідь ударив (чого між хлопцями не буває!), а добряче-таки натовк. Ще й прилюдно - на міському базарі. Були й свідки: Женько Припутень і Сашко Хмара. “Хоч які вони свідки? - обурювався Федько,- справжні співучасники нападу: могли заступитися, так не схотіли”. Тому-то скаргу до лісництва написав на їх трьох...

А тепер все спочатку. Чотири роки тому на загальних зборах новоствореного шкільного лісництва “Деревій” виступив учитель біології Володимир Петрович. Від нього діти дізналися, що останнім часом їхній ліс дуже занепавав. Та й самі вони те бачили: майже не стало звірів, птахів, ягід, грибів... ї все тому, що до лісу ходить кожний, кому не ліньки. Вже за звичку стало в односельчан: з голими руками звідти не повертатися.

- Давайте, друзі, оголосимо наш ліс заповідним,- запропонував Володимир Петрович.- Візьмемо його під захист. Правління колгоспу нас в цьому підтримає, суворо поставиться до тих, хто без дозволу до лісу ходитиме. Чималі кошти нам виділяються на впорядкування мурашників, виготовлення годівниць для звірів і птахів, розчистку джерел. Однак найперша умова: присягнемо, що й самі нічого з лісу не братимемо! Коли ж пройде час і в лісі поновляться запаси, тоді лише організовано будемо ходити і по ягоди, і по гриби. Згода?

- Згода! Присягаємо! - загули діти.

Невдовзі при в'їзді до колгоспного лісу з'явилася легенька брама з написом:

“Заповідне господарство шкільного лісництва “Деревій”.

Трохи осторонь - щит із статусом заповідного господарства, де пояснювалося, чому без поважної причини до лісу ходити заборонено.

Тоді ж для догляду та охорони лісу організували “зелений патруль”. Його очолив Миксим Скиба, старший брат Павлика. Нелегко було хлопцям. Що стосується учнів - розмова коротка: за чучеріпки й до школи, а ось із дорослими - складні клопоти.

- Куди йдете, бабуню? - запитують бувало в старої.
- До лісу. Шишок назбираю на розпал,- показує на мішок.
- Хіба не чули, що віднедавна ліс наш заповідним став. Не можна з нього нічого виносити...
- Я з краю!...- наполягає стара.

Збираються хлопці довкола бабуні й якомога популярніше розповідають їй про біологічну рівновагу, чому не можна лісової підстилки чіпати...

Уважно слухає їх стара. До чого ж розумці діти пішли!

- Правда ваша,- каже нарешті,- колись, як я ще молодою була, росло в лісі більше і грибів, і ягід!...- аж очі заплющує, згадуючи.- Грець із ними, з тими шишками.

Траплялися й такі, що нишком намагалися до лісу проникнути. Не всіх удавалося виявити одразу. А як хлопці стали ретельніше до своїх обов'язків ставитися, побачили, що дехто без лісу аж ніяк не може обійтися.

Ось хоча б брати Вихристенки. До роботи в'ялі, а як тільки смеркне, на мотоцикл із коляскою і на промисел: там, дивись, сітку затягли в озері, а то з сокирою по лісі нишпорять. Одного разу Максим на них натрапив: тягли довжелезну ворину. Аж упріли обоє.

- Що ви робите? - підступив до них.- Чи не знаєте, що тут заповідні місця?

- Сушняк збираємо,- недбало пояснив старший брат.- Здійснюємо, як кажуть, санітарну функцію...

- Без вас обійдемося! - насупився Максим.- А ворину залиште, вона й нам знадобиться!

- Чого ти, Петре, панькаєшся з ним! - не витримав молодий Вихристенко, витягуючи з-під поли сокиру.- Ану, марш звідси! І тільки писнеш де - уб'ю!

Максим не побоявся погрози, й братів Вихристенків оштрафували за порубку лісу. Та ще й попередили - недалеко й до суду залишилося. Присмиріли ті...

Йшов час. Шкільне лісництво набирало сили. Сюди за досвідом стали приїздити. Правління колгоспу виділило кошти, й членам лісництва справили форму лісників. Це додало їм

настрою: молодші учні дочекатися не могли, поки підростуть, і створили супутник лісництва, їм, правда, форму не видавали, а лише кашкети із блискучими козирками та зеленими обідочками і кокардою - схрещені дубові листочки.

Ліс багатшав. Звірі, немовби розуміючи, що їм тут нічого не загрожує, розплодилися. Вже не дивина лисицю або зайця побачити. Полохливі кози навіть не тікали від дітей. А що вже борсуків та білочок розвелось! Птахів побільшало. Володимир Петрович категорично заборонив спилювати дуплисті дерева, й там сови оселилися, кажани...

Чимало було й чорниці, малини, суниць. Навіть білі гриби за рідкість не вважалися. Діти милувалися всім тим, але не чіпали.

- Рік-два,- казав учням Максим (по закінченню школи він по-ступив заочно до лісотехнічного інституту й тепер працює лісником),- і станемо видавати ліцензії на збирання ягід та грибів, лікарських рослин. Он їх скільки розвелось!

...Павлик заступив брата. Вже другий рік як начальник "зеленого патруля". Тепер ліс охороняти легше, аніж колись, та все одно очей спускати із заповідника не можна.

Останнім часом надто розплодилось автотуристів. Буває, компаніями приїждять до лісу, й дітям тоді довго доводиться їх умовляти, щоб їхали геть. Тим, кого важко спровадити, допомагають Женькові хитрощі. Він роздобув десь стару рацію і в таких випадках висовує довгу блискучу антену й голосно промовляє в мікрофон:

- Товаришу лейтенанте! Так-так, говорить пост № 1 "зеленого патруля"... В заповіднику порушники... Роз'яснили, роз'яснили... Не їдуть! Що? Невдовзі будете? Гаразд, спробуємо їх затримати... А яким ви транспортом добиратиметесь? Що? Вертольотом?..

І ще не було таких сміливців, щоб після Женькового "радіозв'язку" не сідали б швиденько в машину, перелякано зиркаючи на небо.

Бувало, правда, що дехто до лісу заходив без злих намірів, не знаючи, що він заповідний. З такими людьми хлопці поводилися чемно.

"Зелені патрулі" знали ліс, як свої п'ять пальців. Були в них

і улюблені місця. Як-то Панькове урочище. З одного боку сосни прудко вгору тягнуться, а з другого - дубки стоять молоденькі. Само урочище поросло кленами, ясенами, бузиною. На галявинах - буйнотрав'я: лопухи, кропива, морківник. Непролазні хащі! Тут знаходили притулок і борсуки, і лисиці, і кози... А ще нижче - струмок дзюркоче. Два роки минуло, як одкопали його "зелені патрулі", і тепер він струмує прозорою й смачною водичкою. Неподалік - столик із неструганих березових стовбурців, а біля нього такі ж лави. Це єдине місце в лісі, де діти можуть голосно говорити, навіть вогнище невеличке розкласти, бо все одно губляться в глибокому урочищі голоси, а дим теж до лісу не дістає. Скільки тут уроків проведено Володимиром Петровичем, скільки оповідей дітьми вислухано! Тут вони дізналися й про назву урочища.

Одразу ж як утворився колгосп, призначила громада біднякі Панька ліс стерегти. З війни була в нього трьохлінійка, та до ліс; він її не брав, бо на свої сили надіявся. Кремезний був, могутній Та що один лісник на такий ліс? З одного боку стереже - куркулі на іншому краї "хазяйнують". Став Панько засідки на них робити І впіймав нарешті трьох. Двох зв'язав, а третій утік. Так здалося лісникові. А той, третій, подався до саней, де обріз ховав у сіні Обійшов велетня з іншого боку й ударив по ньому з обріза. Скинули куркулі Панька в оце урочище, тільки під весну знайшли його тіло люди... — Федько

Морока почав складати карту, дещо цікаве росте чи живе. Женько довго на все те дивився, а тоді мовчки забрав карту й порвав на клапті.

— А що, як карта до бракон'єра потрапить, або тому, кому ліцензію наступного року дамо? Так вони швидко ліс обчисять, як липку! На те й "тихе полювання", щоб самому шукати ягоду чи гриб. Ой, Федьку, недарма мабуть. Вихристенки тобі родичами доводяться!

Федько тільки кулак стиснув. Зло глянув. Однак промовчав.

...Пізно увечері, як Павлик уже спати збирався, в шибку постукали.

— Хто там? — розчинив вікно хлопець.

— Це я, Павлику, - стривожено промовив до нього Сашко.
— Не знаю як і казати... Наткнувся я у лісі на Федька Мороку.

Знаєш що той робив? І риби збирав! Два здоровенних кошики набрав біля Панькового урочища. Місця ж там знаєш які грибні!..

Чого ж не зупинив його? — насупився Павлик.

Бо кошики вже повні були.

Тоді хадімо до Морок!

Пізно, — опутив очі Сашко. Йшов я за Сашком назирши й думав, удома його на гарячому спіймаю. А він, виходить, не такий дурний, як з виду. Тільки-но з лісу вийшов, одразу ж якусь автомашину зупинив — і шукай вітра в полі! Та я додому до нього все таки зайшов. Його сестра сказала, що він подався в місто до дядь-ка. Тоді я до тебе. Що будемо робити?

Павлик задумався на мить, потім промовив:

— Зараз би до того дядька потрапити. Та чим туди доберешся Мабуть, сходи до Женька й скажи йому, що вранці гуртом до мі-ста поїдемо. Де живе Федьків дядько, я знаю!

... Федька у родичів не було. Павлик осудливо подивився на Сашка.

— Він ще вчора до вас поїхав, — промовив той до Федькової тітки.

— Правильно, — привітно усміхнулася так. — Ще й грибів при-віз два кошики. Таких гарних я вже давно не бачила. Один в один. Хотіла купити в нього, так племінничок таку ціну загнув, що ого-го! Одразу смак до тих грибів пропав. А ви його друзі? Може, теж на базар? Ні? Тоді проходите до кімнати, я вас чайком пригощу.

Та хлопці вже помчали.

На базарі людно. Де шукати Федька? Але й тут, виявляється грамотій не пропаде. Женько показав на щит із написом “Дари лісу”, і хлопці подалися туди.

На довгому, оббитому жерстю столі тулилися коробки з чорни цею, якась жінка продавала на склянку запізнілу суніцю,

— Карбованець за склянку! — гукала на саме вухо блідому дідусеві з парасолею від сонця. — Од усіх хвороб ліки!

— Слухайте, хіба можна за суніцю такі гроші брати? Вона ж їх не садила, не поливала. Гільки й того, що назбирала! — обурювався Женько.

— Зажди,- одмахнувся од нього Павлик.- Он, дивись, дру- наш грибами торгує.

Федько стояв між двома тітоньками, що продавали золотисті лисички.. Гриби розклав на лаві невеликими купками. Її оскільки білих грибів більше не було ні в кого, біля Федька стовпилося чи мало людей. Одні прицінювалися, інші милувалися “дарами” лісу.

Гарні гриби! - чулося.- Справжні боровики!

— Що за них, хлопчику, просиш?

— Два карбованці!

— За всі? - той же голос,

— Ви що, з глузду з'їхали? - обурився Федько.- За купку! Знає-те, як їх важко збирати?

— Знаємо! - Павлик пробрався крізь натовп і взяв Федька за барки.- Присягу забув? - Її так швиргонув його, що він опинився під лавою. А як підвівся і побачив Женька з Сашком, кинувся на втіки.

— Хлопці, за що ви його так? - спитав хтось.

— За зраду! - одказав зблідлий Павлик.- А гриби, хто захоче берить безкоштовно. Крадені вони...

І хоча хлопці давно вже пішли з базару, гриби залишилися лежати на лаві. Справжні боровики, один в один!

...Ось яка надзвичайна подія сталася у шкільному лісництві “Деревій”. Невдовзі поведінку Павлика, Сашка й Женька розгляди тимуть на засіданні ради лісництва: як би там не було, а битися не можна.

Федьку, напевно, теж не минеться!

СОНЕЧКО СПИТЬ У ДЗВОНИКАХ

Про те, що в Марійки, піонервожатої їхнього загону, завтра день народження, Світланка дізналася випадково: чергувала на пошті коли туди передали вітальну телефонограму.

— Як же й собі привітати Марійку? - сушили голову дівчатка.-Якби вдома-купили б якийсь сувенір або квітів гарних... А тут що за квіти?

— Даремно ви так про лісові квіти! - обурилася Наталочка. Вона жила в селі і ліс знала, як свої п'ять пальців.-Згадайте, які

дзвоники ми нещодавно бачили!

— І справді, давайте наберемо для Марійки дзвоників. Вони такі голубі, як у неї очі.- Світланка вже стояла біля дверей...- Хто зі мною?

Дзвоники на галявині синіли окремими острівцями. В одному місці дві-три квіточки, а в іншому й до десятка. Дівчатка вибирали тільки великі дзвоники й зрізували їх ножем. Це Наталочка навчила так робити, щоб і наступного року вони знову цвіли.

Букет обгорнули газетою, аби Марійка завчасно не побачила його, і пішли до їдальні. Звідти - на вечірню лінійку, потім дивилися кіно. І вже коли впали сутінки й заторохтів двигун табірної електростанції, дівчатка- повернулися до своєї кімнати. Світлана кинулася ставити квіти у воду. Знайшла банку, розгориула газету і завмерла від несподіванки.

— Дівчатка, гляньте, зів'яли!

Хотіла було викинути дзвоники, та хтось порадив залишити їх у воді - може, відійдуть.

Світлана довго не могла заснути. Думала про Марійку: як вона гарно співає, і танцювати їх навчила, а скільки цікавого вони дізналися від неї! Прикро, що не зуміли вберегти для вожатої подарунок. "Нічого,- вирішила дівчинка,- завтра встану раніше від усіх і назбираю для Марійки свіжих дзвоників".

Прокинулась, щойно перші промені вранішнього сонця заграли блискітками на верхівках росяних дерев. Хотіла йти до лісу сама та побоялась і розбудила свою подружку Ладу:

— Вставай-но, підемо по дзвоники!

Лада спросоння ніяк не могла второпати, де вона і що хоче від неї подруга.

— По квіти для Марійки ходімо...

— Так ми ж їх нарвали учора!

— А які вони стали, хіба забула?

Тут Світланка глянула на вчорашній букет, що стояв посередині столу, і ахнула від здивування і захоплення, їй ще ніколи не доводилося бачити таких гарних квітів. Пелюстки світилися блакитним саявом, біла скатертина від них здавалася голубою, а стіни немовби стали ще блакитніші.

Рипнули двері. Наталочка з порога радісно мовила:

Знаєш що той робив? Гриби збирав! Два здоровенних кошики набрав біля Панькового урочища. Місця ж там знаєш які грибні!..

— Чого ж не зупинив його? – насупився Павлик.

— Бо кошики вже повні були.

— Годі хадімо до Морок!

— Пізно, - опустил очі Сашко. – Йшов я за Сашком назирши й думав, удома його на гарячому спіймаю. А він, виходить, не такий дурний, як з виду. Тільки-но з лісу вийшов, одразу ж якусь автомашину зупинив – і шукай вітра в полі! Та я додому до нього все таки зайшов. Його сестра сказала, що він подався в місто до дядь-ка. Годі я до тебе. Що будемо робити?

Павлик задумався на мить, потім промовив:

— Зараз би до того дядька потрапити. Та чим туди доберешся Мабуть, сходи до Женька й скажи йому, що вранці гуртом до мі-ста поїдемо. Де живе Федьків дядько, я знаю!

... Федька у родичів не було. Павлик осудливо подивився на Сашка.

— Він ще вчора до вас поїхав,- промовив той до Федькової тітки.

— Правильно,- привітно усміхнулася так.- Ще й грибів при-віз два кошики. Таких гарних я вже давно не бачила. Один в один. Хотіла купити в нього, так племінничок таку ціну загнув, що ого-го! Одразу смак до тих грибів пропав. А ви його друзі? Може, теж на базар? Ні? Тоді проходьте до кімнати, я вас чайком пригощу.

Та хлопці вже помчали.

На базарі людно. Де шукати Федька? Але й тут, виявляється грамотій не пропаде. Женько показав на щит із написом “Дари лісу”, і хлопці подалися туди.

На довгому, оббитому жерстю столі тулилися коробки з чорни цею, якась жінка продавала на склянку запізнілу суніцю,

— Карбованець за склянку! - гукала на саме вухо блідому дідусеві з парасолею від сонця.- Од усіх хвороб ліки!

— Слухайте, хіба можна за суніцю такі гроші брати? Вона ж їх не садила, не поливала. Тільки й того, що назбирала! - обурювався Женько.

Олексій Столбін

У своїх діях я керуюсь своєю совістю, а вона велить мені і далі залишатись таким, яким я є. У великому і малому. Бо варто лише раз поступитись.

О.Столбін «Залишаюсь собою»

ЧЕТВІРКА З ПЛЮСОМ

(Оповідання)

Ми вже сиділи на своїх місцях, коли двері з гуркотом відчинились і до класу ракетою влетів Яшко Бондар.

- Географії не буде ! - ще з порога виголосив він.

- Ура-а-а! - закричали і заплигали всі, мов навіжені. І цю загальну радість легко зрозуміти. Географія - п'ятий останній урок. Отож не виключено, що нас зараз відпустять додому. Красота! Тільки попередять, щоб ми хутенько зібрались і організовано, мовчки, на шпинечках покинули школу.

- Учителька захворіла, - пояснив Яшко, коли трохи віддихався. Нараз запала ніякова тиша. Тепер нам стало соромно за свою легковажність і нестриманість. Ми всі дуже поважаємо Тамару Павлівну, кожен урок якої - захоплююча мандрівка в невідоме, і на тобі... Таке безглуздя! А все Яшко. От баламут! Він завжди...

- Добрий день! - раптом почули ми басовитий голос нашого нового директора.

Олег Іванович - високий, худорлявий, темноволосий, з пильними, як у снайпера очима. Гляне - наче рентгеном тебе просвітить. А що вже вимогливий! На який урок не прийде, то першим ділом цікавиться, як ми знаємо предмет. І може таке питання на кмітливість підкинути, що тільки бульки пускатимеш.

- Прошу дістати підручники, щоденники, - сідаючи за стіл, сказав директор і розкрив класний журнал, що приніс з собою.
- З дозволу шановної Тамари Павлівни поговоримо...

Від цих слів усі наче поменшали. Я теж увібрав голову в плечі, як черепаха при небезпеці. Хоч ніколи не належав до боягузів. Справа в тому, що Олег Іванович уже не в одному класі зробив отакечки переоцінку цінностей: кадровим відмінникам власноруч ставив "чотири" або навіть "три", а середнячкам взагалі... Тому можеш запросто, як один казав, заgrimіти під фанфари. -

- Хто покаже річки Європи і дасть їм загальну

характеристику? -запитав Олег Іванович і, відкинувшись на бильце стільця, неквадом обвів усіх уважним вивчаючим поглядом.

Здається, ніякої каверзи в цьому питанні не було, але однаково... Тому навіть відмінники сидять, затамувавши подих та потупивши очі. Бо кому, скажіть, охота ризикувати? Тим паче, що Олег Іванович сам географ. Такому зуби не замовиш.

Пауза затягується. І мені особисто стає вже якось незручно перед директором, новою людиною. Ще, не дай Бог, подумає, що тут зібрались одні недоумки.

Але це ще півбіди. Справжня біда в тому, що своєю мовчанкою ми підводимо Тамару Павлівну, яка понадіялась на нас і зопалу дала згоду на таку розмову. А ми виявились страхополохами, шкурниками, егоїстами. Із-за якоїсь, будь вона неладна, оцінки можемо кинути тінь на добре ім'я заслуженої вчительки. Та нас за це затюкають у школі! Повертаюсь до круглої відмінниці Нінки Гордує. А та, бачу, ні жива, пі мертва. Навіть дихати, здається, перестала. Коли на звичайних уроках вона завжди перша підносить руку і перша відповідає. Чому ж тепер її заклинило? Намертво.

Прямо перед учительським столом пече раків ще один вундеркінд - редактор нашої стіннівки "За честь класу" Ігор Коляда. Правда, цьому п'ятірки даються важче, ніж Нінці. Цей тугодум у поті чола, гризе граніт науки. Але теж при бажанні міг би постояти за громаду. Аякже! Тут уже, як кажуть, один за всіх...

- Піднімай руку! - штовхаю я в спину лінійкою нашу старосту Марійку Листопад, яка лише на тому тижні втовкмачувала нам, що означає слово "піонер". Це той, говорила вона, що завжди і скрізь попереду.

Та Марійку зараз і домкратом не підважиш. Вона лише плечима досадливе ворухнула. Відчепись, мовляв. О, ситуація! А директор чекає, придивляється до кожного, мотає собі на вус. І, мені здається, навмисне не викликає по списку, що лежить перед ним. Ти диви, який парапсихолог!

Остання надія на старосту географічного гуртка Василя Зозулю -улюбленця Тамари Павлівни. Він не круглий відмінник,

але цей предмет знає, як мовиться, “від” і “до”. Бо ще з пелюшок мріє про далекі небезпечні подорожі.

“Мандруй до дошки! - пишу йому цидулку. - Рятуй положення!” Але у відповідь той землепроходець тільки заперечливо хитає головою і ще більше сповзає під парту. От і піди з таким до полюса!

“Стривай! - блискавично пронизує мене думка, від якої мені аж парко стає. - А чому я ховаюсь за чужі спини? Чому це надіюсь на когось?”

Правда, сьогодні, як спортсмени кажуть, я не в кращій формі. Раз прочитав цей розділ і все. Бо Тамара Павлівна мене вже питала. На минулому уроці. Тому самі розумієте... Хто без гріха? І взагалі, коли бути до кінця відвертим, з географії я не дуже... Це з математики в мене всю дорогу одні п'ятірки. Обов'язково! Математику я люблю. Ось там би я показав директорові клас!

То, може, і зараз ризикнути, га? Де наше не пропадало... Адже головне - почати, порушити цю зловісну тишу, вивести клас з шокового стану, а там уже якось буде... Слово по слову... Нехай одержу двійку чи навіть одиницю. Зате потім не тлітиму душею, не картатиму себе за слабодухість, зможу прямо дивитись у вічі друзям та вчительці, для якої наші хороші відповіді - бальзам на її хворе серце. Обличчя директора почало захмарюватись. Він подивився на свій' наручний годинник і повторив запитання. Я зрозумів, що далі грати в мовчанку вже ніяк не можна. “Ах, що буде, те й буде! - вирішую нарешті. Прийму весь вогонь на себе. На фронті теж хтось перший піднімався в атаку. І пожежники Чорнобиля не відсиджувались по закутках”.

- Дозвольте! - рішуче викинув я руку перед собою, наче рушницю.» - З місця відповідати чи виходити?

Директор виважив мене довгим оцінюючим поглядом, і здається, аж повеселішав. Учні теж полегшено зітхнули. - Як твоє прізвище? - запитав Олег Іванович по паузі. Але коли подивився в журнал, то здивовано скинув брови. Бо в мене там не було престижних п'ятірок, якими густо рясніла та сторінка. Одразу було видно, що в перспективі мені не світять лаври Пржевальського. Ну що ж, як мовиться, чим багаті...

- Прошу! - показав Олег Іванович на карту півкуль і подав

указку, яку завбачливо приніс з собою.

Ватяними ногами виходжу до дошки, судорожне ковтаю слину, деякий час мовчу, збираючись з думками, і лише тоді якимсь надтріснутим, чужим голосом починаю:

- В Європі протікає багато річок: Сена, Дунай, Рейн..., Івотка - додаю трішечки перегодом, уже не так впевнено.

Перші ріки я показав, а коли черга дійшла до нашої Івотки - знову забуксував. Не знайду її на карті півкуль і квіт. От горечко! Достеменно ж знаю, що вона бере початок з джерела в Козачому байраці сусіднього району, перетинає весь наш район і впадає в Десну, Десна - в Дніпро Дніпро в свою чергу... Невже забули намалювати? От роззяви! Випускають браковані карти.

- Гаразд, - великодушно припиняє мої пошуки Олег Іванович.-

- Розповідай далі.

- Великі ріки мені не подобаються, - признаюсь відверто, як на духу, підбадьорений миролюбним тоном директора. - Вода в них здебільшого каламутна, береги далекі, голі, іноді захаращені різним непотребом. А скільки човнів, барж, пароплавів... Страх! Був я на Дніпрі поблизу Києва, то знаю... І на Десну якимось з батьком їздили. До дядька Павла, що працює бакенщиком.

Зовсім не така наша Івотка. В'ється вона ясно-голубою стрічкою серед лук квітучих, лісів тінистих, полів золотавих... Вся в зеленому вбранні, як у віночку. А що вже мінлива! - кажу з почуттям, бо вже-трохи оговтався біля дошки. - В одному місці прудко-прудко біжить, аж дзвенить, а трохи далі - вона вже розлилась широкими плесами, а по них латаття з білими квітами, густі зарості ситнику, де привілля диким качкам, чаплям, лисухам... Літніми тихими вечорами можна почути, як реве бугай - потайний птах, якого мало хто бачив. На луках майже всеньку ніч перегукуються деркачі. То тут, то там лунає їхнє розмірене низьке крякання, наче хто безперервно розриває полотно чи цупкий папір. До річі, опудало деркача є в нашому біологічному кабінеті. І гніздо ремеза, схоже на рукавичку. Не бачили? Коли зайдете, то праворуч, біля снопики пшениці. Навіть не віриться, що його зробила невеличка (менша за

гробця) пташка.

Дивлюсь, мої друзі вже ожили, підняли голови, розправили плечі, зарухались... Коротше, вийшли з отого стану загального страху та оціпеніння. І директор уважно слухає, не перебиває. Тільки поблажливо посміхається. Хоч я говорю не по підручнику, а те, що знаю, що люблю, за що вболіваю. Що похапцем назбирав у закамарках своєї пам'яті.

- На Івотці багато чудових пляжів з бархатистим пісочком і зеленими моріжками, - продовжую на відчай душі. - Але найкраще місце для купання - біля переправи. Там і поплавати є де, і пірнати можна прямо з парома. Бо глибина - во! - показую я рукою. - А посередині взагалі...

- Хм! - єдине, що вимовив на це директор, граючи дрібними зморшками біля очей. І важко було зрозуміти, як він ставиться до моїх теревенів.

- Біля переправи і риболовля, скажу я вам, краща. Особливо взимку. Тоді вся риба збирається в тамтешніх ямах із джерелами на дні і ловиться по-чорному. А весною, у повінь, вона розпливається по сагах на старицях. Де корму більше.

Взагалі наша Івотка чудова будь - якої пори року. І мені особисто вона нагадує живу істоту, що може переодягатись, змінювати голос, колір, настрій. І з якою можна ловко дружити. Коротше, без Івотки нам було б дуже, дуже кепсько. Одне погано, цього року наш колгосп обладнав біля неї літній табір для худоби. Тепер під час дощів у річку стікають різні нечистоти, від чого спочатку загинули раки, яких тут було невпроверт, за ними почала гинути риба...

Олег Іванович уже разом із стільцем повернувся в мій бік. Мелі, мовляв, Іване, доки вітру стане.

- Правда, ми теж завдаємо шкоди Івотці. Он Федько Чумак, - показую на рудого веснянкуватого другорічника, - приноровився труїти рибу. Намішає в хліб якоїсь, пробачте, зарази... Вайлуватий Федько під пильним поглядом Олега Івановича незграбно підвівся і так почервонів, що білими залишились лише брови та вії..

- Коли те було? - огризнувся він, набурмосившись.

- Ти б і досі хімічив, та я надавав тобі по зашийку.

Пам'ятаєш?

- Ну от! - зовсім розчаровано мовив директор. - Навіщо ж так? "

- А він у нас слів не розуміє, - відповідаю. - Як і Зойка Усик, що постійно . припинає свою козу Марту в березі, серед молодих насаджень...

Захопившись, я непомітно перейшов до наступної теми "Зміна природи людиною". І Олег Іванович хоч би що. Дивина! Уважно слухає, навіть щось записує. Або вже малює двійку. За зухвальство: Щоб не напускав тут туману.

Але нічого, двійка - не коклюш, переживу. Мені це не впервину. Головне те, що своєю відповіддю я нарешті розколихав клас. Тепер від бажаючих доповнити чи спростувати мене не було відбою. Уявляю, як зрадіє Тамара Павлівна, коли довідається про наш, хоч і трохи запізнілий, ентузіазм.

- Чотири, - оголосив директор так, щоб усі почули. - 3 плюсом.

- Невже?! - мимохіть вирвалось у мене.- Чи ти ба! А я думав...

- За сміливість, - пояснив Олег Іванович, повертаючи мені щоденник з великою, червоною, надзвичайно красивою четвіркою, яку вінчав рівненький плюс. - За те, що небайдужий, - додав з притиском, по паузі.

- Зрозумів?- І вже до всього класу: - Бо пасивність, байдужість найстрашніше зло.

Запитання та завдання

1. Визначте жанр твору "Четвірка з плюсом". Свою думку доведіть.
2. Яка основна думка твору?
3. Яку звістку приніс Яшко Бондар до класу? Як зреагували на неї всі учні?
4. Чому все-таки дітям стало соромно за свою поведінку? Чи зрозуміли вони свою помилку?
5. Яке враження справила поява директора в класі? Чому?
6. Яким ви уявляєте Олега Івановича? Що вам у ньому

найбільше сподобалось, а що ні?

7. Знайдіть у тексті уривок – початок уроку. За що найбільше переживає учень, від імені якого ведеться розповідь?

8. Як пояснити дії учня, який “з географії не дуже...”? Яким ви уявляєте цього учня? Дайте словесну портретну характеристику.

9. Чи згодні ви з оцінкою Олега Івановича? Чому?

10. Що вам найбільше сподобалось в оповіданні і чому?

11. Складіть простий план оповідання.

6

КЛАС

О.Вишня. “Паралелепіпед”
“Федько Зошит”

Д.Білоус. Збірки поезій
“Диво калинове”
“Чари барвінкові”
“І в класі і в лісі”

Кобзарі Сумщини.

П.Воронько. Поезії.

Остан Вишня

*Минуще, скорочасне і неперобутне, вічне
озивається до нас зі сторінок вишнівської творчості.
Це і є свідченням її ідейної сили й мистецької
краси.*

І.В.Зуб

*Ви уявляєте собі, народ радісно усміхнувся! Але
як це трудно!*

О.Вишня

ПАРАЛЕЛЕПІПЕД

Олег Трійченко, учень 6-го класу, чорнявий, хвацький хлопчина, що кутив уже не тільки "Труд", а навіть "Катюшу", а іноді й "Казбека", зустрівся з приятелем своїм, учнем 6-го класу, тільки з другої школи, Ігорем П'яторським.

Ігор П'яторський запитав Олега Трійченка:

— Ну, як діла з іспитами? Ось-ось уже!

— На большой! — відповів Олег.

— Готовий?

— Як з пушки! Ти знаєш — уже два тижні я ворожу, чи попадеться мені з геометрії перший білет, кручу палець круг пальця і щоразу пальцем у палець попадаю. І вже встиг піддивитися, як білети лежатимуть! Де перші номери, а де останні... Перший номер — і "п'ять". А в тебе як? — запитав Олег у Ігоря.

— Працюю. Хоч у мене з геометрії "п'ять", проте все повторюю, щоб як слід бути готовим.

— Іхе! Повторюю... А я так мало не щодня в Пуща-Водиці. Ох і красота!

— Та я знаю, що красота, та хай уже після іспитів.

— Чудно! Іспити в нас "па ять" будуть. Аж ось і іспит з геометра.

Олег Трійченко ще раз покрутив пальцем круг пальця, розвів широко руками, хоробро ті руки звів знову — палець об палець тільки — стук.

— Єсть! Складу! — аж підскочив Олег. Упевнено підійшов він до столу, хоробро взяв білет, глянув — і зблід... Щось у його всередині похолело і посунулось аж туди-туди, а там тільки: тень-тень-тень — затенькало.

— Двадцять три!

"Що ж воно там таке?" — затрусився Олег. Глянув у білет: паралелепіпед.

"Що воно таке?" — думає з жахом Олег.

— Ну, Трійченко, який у тебе білет? — запитує Олена Василівна, вчителька геометрії.

А тут круг стола члени комісії, і всі вони на Олега дивляться, чекають.

— Двадцять третій, Олено Василівно.

— Що там у двадцять третім?

— Ралелопопід.

— Як-як? Що ти сказав?

— Паралелеопі-пі...

— Ну-ну?..

— Пі... пі... пі...

Уже й члени комісії почали усміхатися, а Олена Василівна вся почервоніла, а Олег стоїть та все:

— Пі... пі... пі...

Розгнівалася Олена Василівна, похитала головою:

— Не “пікай” ти краще, мов те курча! Іди собі, не страмись сам і не страми мене. Восени складатимеш, а літо попрацюй як слід.

Повернувся од столу Олег, глянув на товаришів, а вони губи кусають, щоб уголос не розреготатися.

Проходить на своє місце, а вже хтось збоку:

— Пі-пі-пі.

З того часу Олег так і звався в школі: Паралелепіпед.

А Ігор П'яторський склав іспит на “п'ять”.

Після іспитів Олег геометрію вчив, а Ігор у Пущі-Водиці в ставку купався та рибу вудив.

ФЕДЬКО ЗОШИТ (Сумний жарт)

Федько Луговий учився не дуже.

Дуже йому не легко було дійти до сьомого класу, а проте дійшов...

Так він із класу в клас переходив, ніби на Ельбрус видирався: “візьме” наступний клас, аж упріє, бідолаха, аж голова йому ніби обертом іде. Так ото йому було трудно брати цей крутий підйом.

Як переходив у перший раз Федько Луговий з четвертого класу в п'ятий, він так, сердега, заморився, що довелося сісти та аж цілий рік у четвертому класі перепочивати, ніби на туристській базі.

В сьомому класі вже ясно виявилось, що Федько Луговий – шатен і що вуса й баки в нього чорняві.

Вуса, хоч вони й чорняві, Федько рішуче голив, баки хоч отакусінькі, а попускав – і коли в нього парикмахер ввічливо запитував: “Вам як – просто, чи як?” – Федько, не дивлячись на парикмахера, тихо відповідав:

- Косо, тільки трішечки.

Чуба Федько зачісував на лівий бік, а на лоба напускав – чуб у нього був густий і кучерявий, це спереду, а на потилиці голо – “бокс”!

У сьомому класі Федько не так зрадив новим підручникам, як новим хромовим чобіткам з м'якими халявками на білій підклейці.

Як же він просив у мами, як він благав:

- Мамо, чоботи! Тільки чоботи!

- А чому ти не хочеш черевиків? Вони дешевші, та й добрі тепер роблять у нас черевики. Куплю я тобі черевики! – говорила мама.

- Ма-а-амо, чоботи! – аж плакав Федько.

- Чого тобі ті чоботи? Он і Оленці ж треба, вона теж почала у школу ходити! Чоботи дорогі, за ті гроші я й тобі й Оленці черевики куплю.

- Ма-амо, чоботи! – ридав Федько.

Оленка, сестричка Федькова, дуже любила свого брата, вона обняла маму:

- Мамуню! Купи Федькові чоботи, а я в стареньких черевичках походжу, вони ще в мене добрі!

Купила мама Федькові чоботи.

Цілий вечір Федько сидів й одвертав халявки, щоб було видно підклейку, та штани випрасовував, щоб з напуском.

- І навіщо б ото я чоботи псував? Дивувалась мама.- Та некрасиво ж!

А Оленка:

- Мамуню! Всі так тепер хлопці ходять... От і Федя

так хоче.

- А чи всі оті, що з вивернутими халявами, трійки, а іноді й двійки додому приносять, чи не всі? – хитала головою мама.

- Він виправиться, мамуню, - захищала Оленка Федька.

- Ти все, Оленко, його захищаєш! – говорила мама.

-- Бо він мій братик!

Сама Оленка була відмінниця і частенько глузувала з Феді:

- Сьогодні на парі чи на трійці приїхав?

Федько не дуже й сердився на Оленку. Одини тільки раз він дуже розгнівався, коли Оленка сказала мамі:

- А в нашого Федька палітурки в книжках так позадиралися, як халяви в чоботях! А із зоології вчитель таку якусь йому двійку вивів, ніби з напуском, як штани в халявах. Федько крикнув: “Замовч!” – підбіг і замахнувся на Оленку кулаком.

Оленка завмерла й зблідла...

Губи в неї засмикались, а не заплпакала – стрималась.

Тільки промовила:

- Отакий ти! Із зоології двійка а замахуєшся!

А мама йому:

- Стидайся! Парубок уже: на голові “бокс”, халяви одгорнуті, штани з напуском, а маленьку сестричку хотів ударити. А вона ж тебе так любить...

- А чого вона двійкою очі коле? Хай спробує сама зоологію...

- А що ж там такого, в зоології? ІЩо тебе спитали в зоології?

- Про корову!

- ІЩо ж ти, корови не бачив? – підскочила Оленка.

- Про коров’ячий шлунок спитали! А він – трудний! – прогув Федько.

- Чим трудний?

- Складний дуже! Аж чотири частини в ньому...Я три пригадав, а четверту забув...Переплутав...

- Як? – зацікавилась мама.

- Та як? Сказав про рубець, про сітку, про сичуг, а

про книжку забув... А Петька Чорний хотів підказати та й показав мені книжечку, а я думав, що зошит, і бовкнув: "Зошит!" Ну, й двійка!

Мама сумно похитала головою:

- Частіше б у книжку зазирає, як на чоботи.
- Ат! - махнув рукою Федько.

А Оленка пирснула й у подушку встромилась:

- Федько Зошит!

Федько дуже гнівався, коли його Оленка Зошитом називала.

Завдання і запитання

1. Що в гуморесці "Паралелепіпед" здається нам смішним?
2. Зверніть увагу на прізвища персонажів. Чому автор саме ці прізвища взяв для героїв?
3. Яку характеристику дає автор Олегові і чому?
4. Несподіваний був для Олега "провал" іспитів? А для читачів?
5. Доберіть синоніми до слова "приятель". Чому саме це слово вживає автор?
6. Складіть табличку

Риси варто наслідувати

Риси неварто наслідувати

7. Пригадайте прислів'я, приказки про працю, лінь.
8. Чому твір "Федько Зошит" має підзаголовок "сумний жарт"?
9. Як автор повідомляє нам про успіхи в навчанні Федька Лугового?
10. Які риси зовнішності семикласника виділяє автор і чому?
11. Що заважало Федькові долати "круті під'йоми" шкільної науки?
12. Що ви можете сказати про Оленку, її вдачу, ставлення до брата?
13. Що спільного у творах, "Федько Зошит" і "Паралелепіпед"?
14. До якого жанру чи жанрів відносяться ці твори?
15. Назвіть засоби творення комічного.

Платон Воронько

*Я той, що греблі рвав.
Я не сидів у скелі,
Коли дуби валились вікові*

БАЗІКА

- Мисливець-щасливець, звідкіль ти ідеш?
- Іду я, мій друже, із лісу.
- Мисливець-щасливець, а що ти несеш?
- Несу я хвостатого лиса.
- А чим же хвостатий той лис провинивсь?
- Курей пережер він без ліку.
- А де ж він, твій лис-курокрад, подивись?
- Утік через тебе, базіку!

ГОВОРИТЬ МЕНІ ЧИ НІ?

— Ви, хороша дітвора,
Із колгоспного двора
Вийшли ранньої пори...
Говорить мені Чи пі?
— Говори!

— Ви ловили ховрахів,
Гризунів і шкідників
Біля кожної нори.
Говорить мені Чи ні?
— Говори!

— Ви пололи бур'яни,
І пирій, і полини
До вечірньої пори.
Говорить мені Чи ні?
— Говори!

— Як верталися назад,
Ви залізли в бабин сад
І засіли в гущині.
Говорить мені Чині?
- Ні!

СМАЧНА КОРЗИНА

Кролик сплів нову корзину
З соковитої лозини,
З золотої шелюги,
З молодой сісняги.
— Ось куплю я капустину,
Покладу в нову корзину,
Понесу мерщій до хати,
Буду діток годувати.—
Дітки з'їли капустину,
Швидко схрумкали корзину.
Кажуть:
— Тату, принеси
Ще корзину із лози.
Хай в корзині буде пусто,
Ми з'їмо і без капусти.

НІКОЛИ НЕ ХВАЛИСЬ

Хвалився кіт,
Що він убрід
Дніпро перебрєде.
Та як пішов —
І не прийшов,
Нема kota нїде.

І ти ніколи не хвались,
Коли не можеш — не берись.

КІТ В ЧОБОТЯХ

— “Кіт в чоботях” —
Гарна казка,—
Прочитавши, мовив кіт.
До шевця прибіг:
— Будь ласка,
Чобітки поший як слід.—

Швець пошив.
Узувся Вася,
Підківками стукотить.
Як до мишки він не крався,
Та почує —
Зникне вмить.
Кіт в чоботях — це чудово,
Ще як шпори —
Красень кіт!
Та котові йти на лови,
Мабуть, краще без чобіт.

Запитання та завдання

1. Про що розповідається у віршах П.Воронька?
2. Чому, на вашу думку, у віршах багато діалогів? Що хотів поет цим довести?
3. Що вам найбільше подобається у віршах П.Воронька і чому?
4. Які почуття виховують прочитані твори?
5. У чому гумор творів П.Воронька? Яке ваше ставлення до природи, до навчання?
6. Прочитайте вірші у ролях. Які засоби виразності ви використали?
7. Доберіть прислів'я, приказки про згаданих у віршах звірів.
8. Які твори про природу, звірів ви вже читали в класі? Що в них спільного?
9. Складіть усну розповідь "Я і природа"

Євген Адамцевич

*Кобза ж моя, порадице...
Струни золотії,
Порадь мене, відрадниця,
Розвій тяжкі мрії,
Туга моя, що світ білий,
Тебе я не бачу,
За тобою, любий мій,
День і ніч я плачу.*

Славно твоя кобза грає

Текст з вірша
О.Афанасьєва-
Чужбинського
"Шевченкові"

Славно твоя кобза грає,
Любий мій козаче,
Вона ж голосно співає,
Голосно і плаче.

То сопілкою голосить,
Бурею лютує,
То чогось у бога просить,
То чогось сумує.

Ні, не люди тебе вчили,
Мабуть сама доля,
Степ широкий та могили,
Та козацька воля.

Мабуть ти учивсь співати
На руїнах Січі,
Де ще бідна наша мати
Заглядає в вічі.

Де та бідна мати просить
Кожну душу щиру,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співали миру.

Про кобзарство незабутнє,
Вірне, стародавнє.
Про життя козацьке смутне,
Смутне, але славне.

Через мої ворітоньки

Через мої ворітоньки
Зозуля летіла,
Не' ддав мене мій батенько,
За кого хотіла.

А віддав мене мій батенько
Та й за воюводу,
У чужую сторононьку,
Далеко від роду.

Ой зірву я з рожі квітку
Та й пущу на воду.
Пливи, пливи, з рожі квітко,
Та й до мого роду.

Пливла, пливла з рожі квітка
Та й в' янути стала,
Вийшла мати воду брати
Та й квітку впізнала.

Пливла, пливла з рожі квітка
Та й стала крутитись,
Вийшла мати води брати
Та й стала журитись.

Ой чого ж та з рожі квітка
На воді зов'яла,
Ой десь моя та донечка
В недузі лежала.

Не лежала й, моя мати,
Ні дня, ні години,
Попалася в добрі руки
Невірній дружині.

ДОЗВОЛЬ МЕНІ, МАТИ

Дозволь мені, мати, криницю копати
Чи прийдуть дівчата води набирати. (2)

Усі дівки прийшли води набирати,
А моєї милої не пускає мати. (2)

Дозволь мені, мати, горілку тримати,
Чи прийдуть дівчата пити та гуляти. (2)

Усі дівки прийшли пити та гуляти,
А моєї милої не пускає мати. (2)

Дозволь мені, мати, за жарти вмирати,
Чи прийдуть дівчата на смерть наряджати. (2)

Усі дівки прийшли на смерть наряджати,
А моєї милої не пускає мати. (2)

- Ой мати, голубко, яка ти невірна,
А вже ж мого милого несуть із подвір'я. (2)

- Іди, іди, доню, іди ж не барися,
На нашій порозі здаля подивися. (2)

А мила до милого в двір полетіла,
До труни припала та й заголосила. (2)

А милий підвівся, на ноги схопився;
- Слава тобі, господи, що я очутився. (2)

Оції рученьки мене обнімали,
Оції устеньки мене цілували. (2)

А вже ж тая слава по городочках,
Що жива із мертвим ходить по садочках.(2)

А вже ж тая слава по всім світі стала,
Що жива із мертвим на рушничок стала.(2)

Запитання та завдання

1. Визначте тему поезії “Славно твоя кобза грає”.
2. Які мотиви даного ліричного твору?
3. Як ви розумієте вираз “Життя козацьке смутне, але славне”?
4. Випишіть і прокоментуйте ланцюжок “Що робить кобза?”
5. Де набував досвіду “любий козаче”?
6. Продовжіть речення:
“Через мої ворітоньки” є зразком _____, тому що _____.
“Дозволь мені, мати” належить до _____.
7. З якими відомими вам творами співзвучні ці пісні?
8. Випишіть художні засоби, якими передається настрій прочитаних творів?
9. Підготуйте розповідь про кобзарів Сумщини (Є.Мовчан, І.Запорожченко, Г.Кожушко, М.Олексієнко, П.Супрун).

Дмитро Білоус

*Не цуратися чи не забувати своєї мови -
це, звичайно, мало. Треба плекати її, правильно
користуватися нею...*

Д.Білоус

ДИВО КАЛИНОВЕ

Солов'ї на калині,
на ялині зозуля,
Через гори й долини
лине пісня з Посулля.

Мова в ній калинова,
древа сонячна гілка,
серця тиха розмова,
калинова сопілка.

І мости калинові
до братів до народів,
в сім'ї вольній і новій
всьому світу на подив.

І на кручах дніпрових
травня повінь зелена.
На мостах калинових
калинові знамена.

РІДНЕ

Лелека щось вицокує,
з'явившись на Сулі.
"Стоїть гора високая..." —
співають у селі:

"Край берега, у затишку,
прив'язані човни;
а три верби схилилися,
мов журяться вони..."

До сліз щемлива пісенька
хвилює раз у раз:
усе таке самісіньке
край берега у нас.

Все, як у пісні Глібова —
гора, човни, гаї...
Часом не на Сулі, бува,
написано її?

Га хай не цьому лугові
судився цей мотив,
хай Глібов пісню Бугові
чи Снову присвятив —

летять птахи із вирію,
на крила налягли.
А я пейзаж примірюю
до рідної Сули.

ВДЯЧНІ СЛОВА

Дитячі роки. Перші кроки.
Зелений вигін і Сула.
ї тільки сядеш за уроки,
а тут матуся посила:

- Піди, спасибі тобі, Митю,
води відерце принеси. —
Я йшов. Але побіг би миттю
ще до схід сонця, до роси.

Бо каже мама щонайм'якше
(книжками ж, бачить, зайнятий).
А коли вас так просять — як же
вам після цього не піти?

Хоч був "і молоде, й зелене",
а все, як слід робить хотів.
І вже тепер в душі у мене
до мами стільки вдячних слів.

Бо лиш вона, лиш рідна мати
могла не мати й крихти зла;
уміла словом спонукати —
й робота легшою була.

СЛОВО НАШЕ РІДНЕ

Роде наш красний, роде наш прекрасний
іншого в світі не шукаєм ми;

дух український, вольний, незагасний
не подолати силам зла і тьми:
ери нової вже гримлять громи.

Слово погідне, слово наше рідне,
любим тебе ми, будем вік любить,
обрій відкрився, всім світам ти видне,
видне як сонце, як ясна блакить:
о рідне слово, хай тобі щастить?

ЧАРИ БАРВІНКОВІ

У мові — чари барвінкові,
аж сяють барви веселкові —
разки, вінки словосполучень,
прислів'їв, висловів і фраз —
і знаєш їх, вживав не раз,
але береш, як вічний учень,
і слухаєш рядки пісенні,
а бачиш все, немов на сцені:

“Несе Галя воду,
кормисло гнеться.
За нею Іванко,
як барвінок в'ється”.

У мові — чари барвінкові:
печаль і радість в ріднім слові.
Із ним і в пеклі ти і в раї.
І просто серце завмирав.

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль ої
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво-калинове—
частини мови!

Який співець, поет, який
письменник
уперше слово вигадав —
іменник?
Іменник! Він узяв собі на
плечі-
велике діло - визначати речі,-
ім'я, наймнування і наймення:
робота. Біль. І радість. І
натхнення.

Ну а візьмімо назву —
дієслово,
само підказує, що *діє слово!*
Ще й прикладу на нього не
навів,
а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику —
предмету
якусь його ознаку чи
прикмету.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного *займенника*.
за кого він умові? *За іменника!*

(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать-числівник і прикметник).

Прислівник звук, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже: *скромну роль я маю*,
але слова я в мові *сполучаю*.

І частка мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.

І, будьте певні, в інтересах мови
і *так і ні* де треба я скажу.

А вигук може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!
«Ура!» гукнеш ти друзям неодмінно.—
Сьогодні з мови я дістав “відмінно”!”

Частини мови! Назви наче й звичні
полюбиш їх — красиві, поетичні!

“Відмінно” заслужив ти. Знав
чудово.
Це за любов найвища з нагород.

Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
Йї підхопив народ!

ЦЕ Ж ЯК ВІРШ!

Є ще люди сонні, наче сови,
а глухі до слова — це найгірші.
Ти до рідної прислухайсь мови,
прокажи відмінки — це ж як вірш!

Називний питає: хто ти? що ти?
Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад *називали*.

Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: *кого? чого?*
І про тебе знать, якого роду,
що немає роду *переводу*.

Все *давальний* дасть — не жаль йому,
але хоче знать: *кому? чому?*
Знать про тебе, і *огого* на вроду,
що даєш і ти *свому* народу?

У *знахідного* свої потреби:
він — *кого? і що?* — питає в тебе.
І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам *навзаєм*?

А *орудий* хоче знать: *ким? чим?*
У труді *орудуй* разом з ним.
Хоче знать: що *здатний* ти утнути?
Чим ти *сильний*? Ким ти *хочеш* бути?

А *місцевий* — *де?* В *якому* місці?

Хоче знати — у селі чи в місті?

Кличний закликає всіх навколо:
гей, Іване, Петре чи Миколо,
ви не будьте сонні та байдужі —
у житті нема нічого згірш.

Рідна мова! В ній слова — як ружі,
а самі відмінки — наче вірш.

ХЛІБ І СЛОВО

У стінах храмів і колиб
сіяє нам святково,
як сонце, випечений хліб
і виплекане слово.

І люблять люди з давнини,
як сонце незагасне,
і свій духмяний хліб ясний,
і рідне слово красне.

Бо як запахне людям хліб,
їм тихо дзвонить колос,
і золотом сіяє сніп
під жайворона голос.

І, мабуть, тому кожну мить
бешкетнику-харцизі
їх слово батьківське звучить
як заповідь у книзі,

цей сплав чудесний, золотий
з ядристих зерен літер:
“Не кидай хліба, він — святий,
не кидай слів на вітер!”

Запитання та завдання

1. Виразно прочитайте поезії. Подумайте і скажіть: що вам сподобалося з прочитаного і чому?
2. Про що розповідається у вірші (кожен окремо)?
3. Які слова використовує автор, розкриваючи тему вірша? Як вони називаються?
4. Які почуття автора передаються у поезіях?
5. Чи любить автор свою землю, мову? Доведіть словами тексту.
6. Чому мова – диво? Чому калинове?
7. Які ви знаєте повір'я, пов'язані з калиною?
8. Чому мову слід вивчати, оберігати?
9. Прочитайте вірш, який вам найбільше сподобався.
10. Що б ви розказали про твори Д.Білоуса своїй сестричці, братику, мамі, бабусі?

7

КЛАС

П.Канельгородський. "Записки
семінариста"

О.Соколовський. "Богун"

О.Ющенко. Огляд творчості

І.Корнющенко. "Зорі над криницею"

Пилип Капельгородський

*Пилип Капельгородський - різнобічно
обдарований майстер художнього слова:
талановитий прозаїк, поет, публіцист-
соціолог, сатирик і гуморист, драматург,
історик, учитель, мужній громадський діяч.*

Л.Бойко

ЗАПИСКИ СЕМІНАРИСТА

Хроніка

(Уривки)

IV

Я вступив до першого класу Полтавської семінарії 1897 року, тоді саме, як бурсацькі традиції доживали останні часи. Семінаристи вже вміли зодягатися пристойно й поводитися ввічливо, але від них іще тхнуло старою бурсою, і в їхніх спогадах жили традиційні герої минулих часів. Та й не в самих тільки спогадах, бо й межі солідними, дебелими, випещеними бородачами-богословами, мужчинами 25—28 років, було чимало достойних нащадків Хомн Брута й богослова Халяви.

Як і в роменській школі, на межі між колишньою бурсою й пізнішою семінарією стояли насамперед старі керівники її. За кілька років перед тим умер протоієрей Гаврилков, що понад 20 літ був за ректора семінарії. З усіма своїми хибами це все ж таки була жива, яскрава постать, що аж ніяк не нагадувала новітніх віцмундирних і рясофорних чиновників. Семінарія для Гаврилкової була його власною родинною справою. Ніхто не знав, коли спав чи відпочивав цей сухий, жвавий, рухливий дідок. Він сам перевіряв класи, кухню, гардероби, льохи, додивляючись, як навчають, годують, зодягають “дітей”. Заскочить було до кухні, обнюхає капусту, обдивиться буряки, моркву:

— Отець економ... Переміни. Капуста задумалася...

А сам — до гардеробної, де видають учням нові сурдути й картузи. Тут іде війна. Молоді студенти, звісно, хочуть форсити, а старому протоієреєві більш до вподоби солідна старовинна мода. На учневі сурдуги — аж до п'ят; учень — у сльози.

— Отець ректор, ось гляньте! Куди воно годиться?

Гаврилков глибокодумно обдивляється і зразу — до кравця-підрядчика:

— Ти що це пошив? Куди дивився?

— Отець ректор... Сурдуги — гарний!

— Як гарний?.. Та він же — короткий!!! Дитина ж росте! Проносить два роки, а тоді — хоч викинь!..

Франтів Гаврилков не любив. Коли учні погано вчилися, він скликав їх і починав докоряти:

— А все це — від чого?.. Козирки!.. Крилатки!.. Дівиці!.. Батько по копійчці складає, а він собі — козилок за полтину та крилатку! Ну точнісінько, як корова під попоною!.. Ну от — ти! (До кучерявого красеня). Це що за шевелюра? В іншого все в голову йде, а в тебе — з голови розвівається!.. Дмитре Миколайовичу, поведіть його й острижіть моїм коштом, під машинку!.. А ти чого смієшся? (До учня, що в його такі зуби були з природи). — Отець ректор, це в мене з природи... — А, з природи?.. Дак не лізь тоді наперед, коли ти такий з природи!

Взагалі з учнями він не церемонився, вважаючи їх за свою сім'ю. Між іншим, любив повчати в церкві, пригадуючи, що треба й що не треба. Коли виходив казати казання без зшитка, учнів брав жах: це значило — проповіді кінця не буде... Раз на храмове свято в семінарії йшла пишна й довга відправа. В церкві було повно сто-ронньої публіки, бо співав чудовий хор. Усі натомилися. Гаврилков вийшов казати проповідь і — о, жах! Без зошита!.. Почав розгортати тему на добрих дві години. Учні стали покашлювати. Далі — дужче й дужче, і незабаром уся церква навмисне кахикала по всіх кутках. Надзирателі спантеличилися перед такою демонстрацією. Скандал!.. Але промовець спинився й мовчки дивився кілька хвилин, спокійний і байдужий. Коли все затихло, він так само спокійно, без найменшого гніву, кинув: — Ну, що?.. Накричалися, балваньйо? І почав свою проповідь наново. Зате за кожного учня він стояв горою: виручав їх, коли вони попадалися в історію з поліцією; допомагав найбільшим стипендіями й власними коштами. Учні, треба сказати, вчилися неможливо: тільки третина переходила до старших класів. Багатьох звільняли серед року, але вони не їхали додому, а переховувалися по підвалах семінарії, підготовуючись з ласки товаришів. По місяці підвального життя йшли до ректора:

— Отець ректор... Помилуйте!.. Батько з дому про-гнав!

— Ага?.. Прогнав, кажеш? От бачиш, до чого довів себе!..

Ну йди до інспектора, хай запише, та більше не роби так.

Така сама яскрава фігура був субінспектор (старший надзиратель) Адам Федорович Оленич, або просто Адам. Маленький лисенький чоловічок, з простим, добрим обличчям і тихою вдачею, Адам був страхіттям цілої школи. Він знав усіх, як своїх дітей, зарані вгадував, хто й де наміряється зробити капость, і його невеличка постать завжди з'являлася там, де її аж ніяк не ждали, і саме в ту годину, коли вона найменш бажана. Його система була — не просто впіймати на злочині, а викоринити.

Одного разу по класах поширилася небезпечна гра в карти на гроші. Якось ми, малеча першої класи, дізналися, що Адам пішов по квартирах учнів “на влови”, і на radoщах сіли грати в “манахвейку”. Тільки забрали карти до рук, миттю розчиняються двері й обличчя Адама зазирає до кімнати:

— Павловський! Я вас уже застерігав, ви — знов за карти!

Двері так само раптом зачиняються, і в класі панує тиша. Учні добре знають, що за карти не милують, і всім стало ніяково. Але минає хвилина-друга, і завзяті гравці вже гукають:

— Ану його до дідька! Нумо знов грати, бо вдруге не загляне! Павловський, чого зажурився? Грати—вмерти і не грати — вмерти, то краще ж грати!

Павловський енергійно спльовує, і знов усі беруться до карт. — Бубна козири! — Ходи! — Моя!

— Е, чоррт! Гребе та й гребе гроші! Ставте по копійці! — Павловський! Ви таки не слухаєтеся? Жалкуйте ж самі на себе! — несподівано втручається до гри Адам, що встиг тихенько зайти до класу. Мов грім з ясного неба падає на учнів: навіть грошей не встигли прибрати з кону. Але Адам уже зник. Учні лаються, Павловський остаточно зажурився. Він добре знає Адамову вдачу — нападатися на одного, а не на всіх, щоб зробити більше враження.

— Ні, таки годі з картами! Від Адамового ока не сховаєшся.

— Сійте, хлопці? Сьогодні старші класи йдуть до лазні, то опочивальні відчинені.

— А справді! Ходімо туди. Адже надзирателі ніколи в

такий час не заглядають до спочивалень.

За півгодини ми знов забули про Адама й про страшні для всіх четвірки за поведінку: дзвеніли гроші, ляпали карти, голосно й майстерно лаялися ті, що програвали... А вже тим часом Адам стояв поруч Павловського, вигукуючи:

Їй-богу, тепер уже не помилую! їй-богу, їй-богу!.. Ото вже так і знали, що Павловський заробив “чотири”.

Взагалі Адам ставив багато четвірок за поведінку, але їх ми “чесно” заробляли. Бувало, якийсь новак ображено звертається до Адама:

— Будь ласка, за що ви мені “чотири” поставили?

Як... Ви ще протестуєте?

— Та ні... Я...

— Курите?

— Ку... курю...

— І випиваєте?

Учень мовчить.

Ідіть собі.

Брехати йому ніхто не наслідювався, бо він усе знав. Адам був “повсюдисущим”. Невідомо, коли він спав, їв, гуляв, бо його бачили скрізь і повсякчас. Завжди він кудись спішив, щось робив і не знав відпочинку. Його по-стать можна було пізнати на вулиці в усякому натовпі. Він ходив швиденько, перестрибуючи, де була грязь, з камінчика на камінчик, бо галош не носив. Він і в театрі побуває, і всі приватні квартири семінарські оббіжить, і в семінарському будинку за всім догляне. Семінаристи читали йому псалму: “Камо поїду від гніва твого і від лиця твого камо біжу? Аще увійду в класи — тамо єси, аще зійду в опочивальні — тамо єси: аще візьму крила мої рано і вселюся в підвал — і тамо рука твоя знайде мене й досягне мене десниця твоя...”

Його невсипуще око стежило за учнями невпинно, і невеличка книжечка, що він носив, укривалася нотатками. З цих нотаток незабаром виростала жива постать кожного з нас. Проте Адам не вважав на дрібниці. Перших днів нашого перебування в семінарії ми набралися такої пихи, що й землі під собою не чули: де ж пак — студенти семінарії, а не якісь там

нешасні бурсаки! Раз довелося нам у залі зустрінутись із невеличким, низеньким, непоказним чоловіком, що скидався на прислужника. Він, а не ми, поздоровкався до нас і пішов собі далі. Аж тут хтось тукнув до нього:

— Їй ти, слухай!.. Чи не знаєш часом, коли почнуться лекції?

Чоловік жваво повернувся до нас і ввічливо відповів: — З неділі, панове, з неділі!

Уявіть собі наші почування, коли ми того ж таки дня довідалися, що то був знаменитий Адам, про якого нам так багато розказували батьки, старші брати й товариші!

Адам Федорович мав звичай, зловивши на зловчинку, не сказати ні слова й піти собі далі. Це вражало дужче {всяких кар. Раз у приватнім гуртожитку для семінаристів по Колонійській вулиці, грали в карти весною при розчинених вікнах. Адам непомітно підійшов з вулиці до гуртка учнів, захоплених преферансом, саме в ту хвилину коли один вагався, що грати: черви чи бубни? Коли він таки спинився на червах, Адам нахилився до нього через вікно й своїм звичайним тихеньким голосом кинув: — Краще бубни грайте... їй-богу, краще, їй-богу! І зник, мов громом приголомшивши всіх. Іншим разом, за прикладом старших, група молодих учнів надумала погуляти на товариській вечірці за стінам семінарії. Верталися пізно. Їх перелазили в семінарський двір через ворота, ховаючись під парканом. Аж тут якась постать метнулася збоку з тривожним шепотом: — Адам!!!

Усі кинулися до великої бочки з-під цукру, що лежала поруч. Приткнувся до їх і товариш, що попередив про Адама. Сиділи й тихо шептали:

— Ну й собака! І коли він спочиває? Від нього ніде не сховаєшся!

— Дивно, що йому ніде не наб'ють. — Панове! Доки ми тут сидітимемо? І який це дурень налякав Адамом?

Крайній товариш витяг сірник, запалив, і скупе, полохливе світло вихопило з темряви чотири зігнуті в бочці постаті, чотири бліді, розгублені обличчя. П'ятий, крайній, був Адам. Своїм серйозним сумним поглядом він мовчки обвів усіх і пішов, не

сказавши їй слова. Жодного він не покарав, але жоден з їх довго не зважувався після того на нову гулянку.

Така була стара система виховання в семінарії, система ректора Гаврилкова, інспектора Орлова, надзирателя Адама Федоровича. Два перні померли, а третього незабаром забрали з Полтави на іншу посаду. На зміну їм прийшли чиновники й кар'єристи. Надзирателі мінялися: були або ж надто добрі, яких ми зразу ж сідали й робили, що хотіли, або ж надто лихі, що намагалися настановити якнайбільше четвірок за поведінку. Звичайно, такі кар'єристи служили в семінарії недовго; їхня умілість поновати за учнями звертала на себе увагу начальства й швидко діставала нагороду: призначення на кращі посади. Але й вигадливі ж були такі надзирателі на всякі кари! Непристойний гомін, сміх, співи, біганина – усі дрібні порушення семінарських інструкцій насамперед звертали на себе їхню увагу й каралися без милосердя, каралися автоматично. У їх не хватало хисту вловити справжніх гультяїв. Студенти користувалися з усіх благ життя, пиячили часом у “Москві”, ходили гуртом до повій, — отже, цього надзирателі не бачили. Їх досить було ловити шкідливу дрібноту перших класів, що ніяк не могла втихомиритись і пристосуватись до семінарського режиму.

Навіть у церкві очі ретельного надзирателя бігали по шерехах учнів, додивляючись, як хто стоїть, чи всі хрестяться, чи слухають службу? Під час лекцій він стежив, щоб усі сиділи по класах. На обіді або за вечерею дивився, чи не стоїть чия порожня миска або кружка до чаю, себто чи всі учні вдома. Були й такі, що вночі обдивлялися столи, книжки, зшитки, шукаючи “крамоли”, або ж заводили шпигів і через їх довідувалися про небезпечний напрям думок.

Інспектори були не кращі од своїх помічників. На цю посаду присилали ієромонахів на рік або на два, потім робили їх ректорами, архімандритами, архієреями. Це були переважно сухі, східні кар'єристи, прикладом, при-шелепуватий, заїкуватий Агапіт, що ледве язиком ворочав. А втім, він добре розумів, де раки зимують, і швидко “істинно руською” стежечкою дійшов власної єпархії (Катеринослав, потім

Владикавказ, де був стовпом чорносотенства). Його замінив ієромонах Олександр—посміховисько цілої семінарії, людина "скорбна главою". Звичайне простацьке, сите обличчя, з сірими безбровими очима, пухкими щоками й кошлатими бурцями, рідесенька цапина борідка, ніс - картоплина — все разом нагадувало млинець, помащений олією. До всього того — цей млинець завжди осміхався якоюсь напівдитячою, напівдурнуватою посмішкою. Учні обступали його, де тільки можна було, чіплялися до нього й глузували, як хотіли:

— Отець Олександр! От ми заспорилися, що ви зовсім не можете не сміятися...

— Ні, можу,— відказував він, і дурна посмішка розлазилася йому по обличчю.

У п'ятім класі він читав учням святе письмо нового заповіту, і це була така всім забавка, що її смакували заздалегідь. Бідолашному нетямі перешкоджали читати, закидали всякі питання, починали теребені:

— Отець Олександр! Як могло бути, що зірка привела мудреців до Віфлеєма? Адже зорі мають свої закони й ходять своїми шляхами? — Мм... А то могла бути комета... — Але ж і комета не стоїть на одному місці? Чи ж можна повірити, щоб вона стала саме над вертепом?

— Мм... так, дійсно... Але від неї падав світ просто на вертеп, де було отроча... Ну, та ви не перебивайте, годі вже.

Усмішка довго не кидає його обличчя; язик йому свербить.

— Я знаю, ви не вірите в чуда, а от зо мною раз ста-ося чудо...

Отець Олександр!.. Розкажіть!.. Отець Олександр!.. Ні, ні!.. Ви сміятиметеся!.. Я вас знаю!.. Повірте, що ні!.. Просимо вас!.. Отець Олександр!.. Він іще хвилинку вагається, а потім з тією ж неодмінною посмішкою починає:

— Ну, глядіть же, не смійтеся, а то більше не стану розказувати... Раз я їхав пароплавом по Обі, в Сибіру. Несподівано зірвалися буря й дощ; каюти стало зативати водою. Ми всі вибігли наверх і почали молитися. Вітер щодалі скаженів. Аж ось із моєї голови скинуло бриль, і в ту ж мить він шез у хвилях. Я знав, що в каюті, в замкненій скриньці, під білизною,

був у мене м'який бриль і потрібні мені документи, і став молитися: "Господи! Зроби чудо!.. Верни мені бриль!.." І от... не смійтеся, панове, прошу я вас?.. несподівано з каюти, повної води, випливає до моїх ніг бриль, а в ньому — всі документи...

Гомеричний регіт розлягається по класі. Отець Олександр робить ображений вигляд, але тут дзвоник подає звістку, що лекції кінець, і він виходить з класу з тією ж неодмінною усмішкою.

Трохи згодом такі випадки траплялися мало не щодня. Ми одверто глузували з його убогих поглядів, але й він сміявся разом з нами, і, мабуть, таке ставлення до нього тішило його, бо його сміхотворне обличчя частіше й частіше з'являлося в класі під час вечірніх лекцій, а нудний, рипучий голос, від повноти ситого черева, починав тягти давно відомі, непотрібні мертві фрази. Траплялося, що йому вслід починали свистіти, але він того не помічав, або не хотів помічати, і знов ішов до нас із своєю жуй-кою.

І ця убога, слабоголова людина готувалася до архієрейського сану! Коли йому доводилося служити в церкві, він помилявся, ковтав слова. А раз у соборі, на архієрейській відправі, йому треба було сказати казання. Він пішов до ризниці надіти єпітрахиль, замість того — надів свою шапку й чкурнув додому. Не знати, чим би він закінчив свою службу в семінарії, коли б заколот 1902 року не випхнув його геть разом з найближчим начальством, ректором Пічетою.

Протоієрей Іван Христофорович Пічета аж ніяк уже не нагадував типових представників старої бурси, хоч і служив у семінарії 32 роки (20 років учителем і 12 ректором). Він був освічений, розумний, навіть досить ліберальний і милостивий, як до старших учнів, але суворий і недоступний для молодших. Правда, малеча сміливо могла звертатися до нього з скаргами й проханнями, бо він не забороняв цього, але його постать наводила на всіх якийсь страх. Височенний на зріст, з довгою сивою бородою, суворим поглядом і великими кудлатими бровами він був би доброю моделлю грізного сінайського бога С'аваофа, того, що "карає неповинних дітей аж до сьомого коліна". Він не опускав очей додолу, не ступав смиренно й тихо,

не говорив слабим голосом, — навпаки: його далекозорі очі, здавалося, залазили в душу людині, а твердий південнослов'янський голос не знав м'яких тонів.

Людина дужої вдачі, хитра, настирлива, ректор умілою рукою керував школою, але його ставлення до учнів

було нещире. На кожному кроці він підкреслював, що ненавидить шпигів, а сам любісінько плодив шпигунство її багато дечого визнавав із таємних, нікому не відомих джерел. Це був типовий єзуїт. Натура його найкраще виявлялася під час "служби божої". Він правив її тихесеньким, лагідненьким голосом, наче мав хворі, груди, ступав тихою ходою, робив несміливі рухи — і хто б тоді повірив, що його кремезна постать наводить жах на цілу семінарію, коли бадьоро й швидко бігає по класах, а голос лунає, як труба з мідного оркестру. Після семінарського бунту його перевели попом до Харкова, і він своїм південнослов'янським носом незабаром добрав там, звідки вітер повіяв: був гарячим промовцем на з'їздах чорносотенного духівництва, членом "Русского собрания" і правою рукою архієпископа Арсенія.

А втім, і ректор, і все інше семінарське начальство були тільки слугами того всевладного режиму, що панував і в школі, і поза школою, — навіть нещирими слугами. Люди "20-го числа", пенсій і хрестів, вони дбали тільки про те, щоб у семінарії зверху все було пристойно. Жвавого розуму не терпіли, за допитливими учнями стежили, а семінарського бруду не добачали. Неможливо припустити, щоб начальство, знаючи таємних "крамольників" з-поміж учнів, не знало одвертих розпусників. І втім, пити горілку й гуляти з повіями було безпечніше, ніж виховувати зайві, як для духовної школи, думки або ще — крий боже — ділитися ними з товаришами. Отець Олександр навчав було нас, що учні духовної школи мусять виробити погляди, чуття й бажання за казенною програмою, а що поверх того, те — "від лукавого".

Режим семінарії якнайкраще сприяв цьому. Кінець кінцем ми не вміли мислити, навчатися, шукати допитливим розумом правди, хоч і знали способи переходити з класу до класу. У цьому винні були програми семінарських наук, а значною мірою також

і вчителі семінарії, типові вихованці колишньої бурси.

V

Духовна школа завжди визначалася непридатністю своєї програми: вона не визнавала найпростіших законів навчання, засмічувала природний розум, давала передусім загальне, далеке, незнайоме й здебільшого непотрібне. Малеча 12—14 років училася загальної

географії, не знаючи своєї, рідної, не розуміючи нічого і ніяк з того, що є навколо нас. До 17—18 років учні не бралися до історії рідного краю, проте цілих два роки витрачали, щоб вивчити загальну історію “славнозвісного” Іловайського, звідки можна було виловити силу - силенну героїв, царів, королів, маркграфів і герцогів, можна було довідатися, хто якої вдачі був і які їм трапилися пригоди, можна було дізнатися, як саме вони “робили історію”. Але згодом усі ці блискучі ймення забувалися, а учні так і не знали, як утворюються економічні й політичні форми життя, які причини сприяли визначним історичним подіям. Зате учнів старанно навчали стародавніх мов та церковних наук.

Семінарія обіцяла багато, а давала надто мало. Література обмежувалася на самих творах допущінських часів, докладно трактуючи про Тредьяковських, Кантеїрів, Феофанів Прокоповичів, Славінецьких і так далі, аж до Луки Жидяти, але з новітніх письменників подавала тільки “офіційних” геніїв: Пушкіна, Лермонтова, Гоголя й Кольцова. Що потім сталося з російською літературою, так учні й не знали, а дехто й охоти не мав знати. З іншими науками справа стояла ще гірше. Алгебри ми вчилися один рік, геометрії — два, логіки, психології, філософії — теж по одному року. Але на всі ці науки призначалося так мало годин, що годі було й збагнути щось у їх. Зате науки церковно - богословські та стародавні мови бгалося в голови учням понад усяку міру: за 10 років навчання на їх припадало 4500 лекцій (на самі грецьку та латинську мови— 2000 лекцій). Тим часом на російську мову, словесність, історію літератури, арифметику, алгебру, геометрію, фізику, географію, історію загальну й російську, логіку, психологію, філософію, педагогіку й дидактику зоставалося 2700 лекцій. Отже, комусь

треба було навмисне напхати до семінарських програм усякого сміття, залишивши на справді цікаві науки по одній-дві години на тиждень. Тим-то ми росли справжніми неуками і в 15 літ знали менше, ніж учні міських шкіл, хоч зверху й були помашені казенно-на-уковою оливою.

Цьому чимало допомагали ще й учителі семінарські типові жреці духовно-клерикальної педагогіки. Здебільшого ми бачили автоматів, людей “120-го числа”, сухих формалістів з дуже обмеженими здібностями. Вони швидко втягалися в хомут, що їм вигадав учбовий комітет

найсвятішого синоду, щороку казали й робили те саме, пережовуючи заяложені допотопні підручники. Учні добре знали всі хиби, всі найголовніші риси характеру кожного вчителя, уміли “підвинтити” й “підмазати” їх, мов справжні механічні апарати. Навіть наймення їхні забували, замінивши на прозвища: Стратег, Буцина, Чухонець, Сірах, Савка, Мартин, Кипа, П'єр, Гречок...

Стратег і Буцина (сумної пам'яті О. Г. Стадницький та М. М. Буцинський) навчали нас ненависних грецької та латинської мов. Цікаво було б знати, чи думали вони хоч раз, для чого, власне, клопочуть собі й нам голови отими Ксенофонтами, Гомерами, Салюстіями та іншими авторами, бачивши, що ніхто їх не вчить? Вони відбували своєрідну панщину, мов не помічаючи, що кожне слово, кожен рядок у книжці учня списані найдрібнішими літерами і він, замість перекладати, вчитує готовеньке, нічого не розуміючи. Ще більше кумедії було під час іспитів, особливо в Буцини. Для іспитів кожную дисципліну ділили на 40—45 жеребків за нумерами. Учень виходив до столу, витягав жеребок і розказував з нього, що йому припало... У Буцини учні зарані намічали, хто який жеребок буде перекладати. Кожен готував до іспитів тільки призначений товаришами жеребок і з найспокійнішою совістю виходив до столу. Дістає, скажемо, жеребок № 5, кладе його на стіл перед очі вчителів, а сам любісінько розкриває № 30-й чи там 40-й, що йому припадає за товариським розподілом, і починає його читати. Буцина, звісно, все це бачив, але бучі з того не здійсмав і навіть ніколи не запитував, “який білет дістали”, а завжди: “На

якій сторінці будете читати?”

І от ми переходили з класу до класу з добрими балами, але, правду казати, дехто ледве вмів читати грець” кою чи латинською мовою.

Не краща справа була й з богословськими науками. Найважливіші з них читав нам Савка (В. С. Ільїнський), ще зовсім молодий учитель, з дуже обмеженими здібностями. Читав він у 5-му класі основну та догматичну богословію — “від сих до сих”. Ані слова стороннього! Жодної думки своєї! Савка приходив до класу, сідав і читав без книжки, але слово в слово, йота в йоту, як і в книжці. Він “науково” доводив нам існування бога, “розбивав” Канта, Шеллінга, Гегеля, Шопенгауера, Конта, і все це — монотонним голосом дячка. Потім ви-кликав учня й велів йому розтрошити всіх богопротивних

філософів та ще обов’язково словами підручника. Ми справді таким способом уміли хоч яку філософію збити з позиції, за підручником. — Опровергніть Гегеля!.. І вже Гегель під ногами. — Розбийте Фейєрбаха!

І від Фейєрбаха за п’ять хвилин залишається тільки мокре місце, бо й справді в наших підручниках богословії філософські системи виставлялися якимись безглуздими вигадками. Але за рік ми вже забули цю нікчемну богословію, бо в голові залишалася тільки мішанина з філософських гіпотез, біблійних текстів і доказів підручника.

Савки боялися,— але він був дуже нудний, щоб на нього гніватися. Він автоматично питав, автоматично виставляв двійки й ходою старої ситої качки йшов собі з класу, не сказавши й слова. А були в семінарії й такі вчителі, що кохалися в особистім знуванні з учнів і допікали їм до живих печінок. Найбільший хист мав у цьому вчитель словесності й історії літератури Г. Й. Мартин~~ович~~, або Мартин, людина черстої вдачі й далеко не блискучого розуму. Тупий, самозадоволений Мартин, з обличчям сухого департаментського чиновника й світоглядом Осипа з “Ревізора”, кидав нам з кафедри старі, заяложені слова, видряпані з поганеньких підручників, з таким виглядом, наче був це струмінь води живої. Він із презирством дивився на учнів, часто глузував із їх, аж поки ця неприємна

сцена не закінчувалася прикрим випадком. Бувало, що учень плакав, але траплялося й так, що він давав учителеві по пиці. Відомий артист Максимович, викликаний до кафедри із зшитком у руках, вислухавши силу нарікань і безпідставного глуму, не зміг здержати себе й чотири рази ляпнув Мартина по пиці зшитком, промовивши: — Ех ти, цінитель, цінитель! Били Мартина за таке саме ставлення до учнів і після Максимовича. А проте виганяли, звісно, учнів, а не вчителя. Мартин (він же

— Осип) швидко посувався вгору як зразковий педагог-чиновник. Літературу він признавав тільки офіційну, кінчаючи Гоголем. У поезії мав стільки ж смаку, як відома надвірна особа в помаранчах. Тим-то чимала частина семінаристів училася літератури, не прочитавши навіть “офіційних” письменників і, без сорому казка, перед Мартиновими лекціями розпитували товаришів, про що там говориться в “Ревізорів, в “Мертвих душах”, у «Горе від ума», в “Борисі Годунові”.

— Слухай! Я знаю, що Чацький скуповував мертві душі, а Фамусов був ревизором, а от скажи тільки, де там саме — літописець Нестор.

По правді, коли семінарія ставила собі завдання знищити всяке зацікавлення літературою, то Мартин був якраз на місці.

Взагалі в семінарії мало хто вмів зацікавити своєю на-укою учнів. Бездари-вчителі, або ж люди “20-го числа”, сьак-так читали свої лекції, домагаючись одного: щоб учні хоч підручник свій знали. Коли б хтось із них і схотів, уже б не міг розворушити всіх семінаристів, бо для того треба було б переробити семінарію на інший лад, викинувши геть усе, що присипляє молодь. Покалічені морально й духовно, учні не визнавали інших взаємин, як війна з учителями. З цих причин вони навіть гарних учителів дурили, а інших то й зовсім не слухали, допікаючи їм усякими вигадками.

За моїх часів найбільше глузували з Кипи (Ф. Л. Доброленського), старенького, сивого дідуся з м'яким серцем і плохою вдачею. Він читав нам цивільну історію читав, звісно, за старими методами, але не обмежувався на самому Іловайському, а подавав дещо з Ключевського, Ієгера тощо, навіть іноді насмілювався іронізувати з засмоктаних офіційних

підручників. Але нас уже не тішили Ключевські та Ієтери, не цікавили лекції Кипи. Ми незабаром помітили, що добрий, уже притрушений порохом дідусь може бути гарною забавкою, і з цього скористалися. Коли не мали бажання вчити про Карлів та Людовіків, любісінько заводили з Кипою сторонні балачки або несподівано поздоровляли його “з днем янгола”. Він, упіймавшись на цю вигадку, радів, як мала дитина, з нашої ввічливості, дякував за ласку, поясню-вав, що день його янгола припадає на канікули... і, кінець кінцем, схвильований, починав свої оповідання з давно минулого. Так минала лекція, багато-багато лекцій.

Бувало й так, що Кипу доводили до сліз або до старе-чого безсилового гніву. Тоді він кидав нас і біг жалітись. Та ми добре знали, що дідусь постоїть десь за дверима та й знов повернеться з словами: — Щастя ваше, що ректора не було!

Дещо нового, свіжого давав тільки Філософ — В. О. Конопатов; він читав нам логіку, філософію, психологію, педагогіку й дидактику. Я не помилюся, коли ска-жу, що між полохливими кар’єристами, або черствими “чоловічками в футлярах”, тільки він один привчав нас до серйозного мислення, ворухив наш сонний розум, будив нашу допитливість. Філософ не зважав на те, що йому дісталися учні, вже покалічені недоладним навчанням: він читав свої науки, як добре підготованим слухачам, порушував цікаві питання, приносив цікаві книжки. Кінець кінцем усі, хто не цілком загруз у семінарському болоті, взялися читати й почали думати. Прикладом, у третьому класі Філософ зразу ж дав нам написати на тему з логіки “Правда й істина”, хоч ми до того писали тільки легесенькі школярські дрібниці. Отже, тепер ми мусили взятися до читання філософських книжок, енциклопедій, журналів, щоб в’яснити ту не відому нам досі “правду та істину”. Звісно, сонливі лежні апатично ждали, доки дбайливіші щось там вишукають та й їм скажуть або ще й напишуть, але чимала частина справді працювала й незабаром уже таких тем не лякалася. У 4-му класі нам довелося прочитати “Критику практичного розуму” Канта, щоб написати на загадані теми. Це була особиста метода Філософа. Щоб слухати його лекції з

психології, ми musiли добре знати літературу,— та ще й не “Мартинову” офіційну літературу, а твори всесвітніх авторів. Філософ кожна статтю з психології пояснював відповідними світовими літературними типами. Шекспір, Достоевський, Голстой, Тургенєв, Короленко завжди посідали певне місце в його лекціях. Перед нами в світлі психологічних законів проходили і Гамлет, і леді Макбет, і Рудін, і сліпий музика, і старець Зосима, і ціла низка інших творінь художників слова. Це були живі малюнки до сухого, нецікавого підручника, і ті малюнки найбільше ворушили нашу допитливість. Ми привчалися мислити над прочитаним або ж поспішали прочитати ще не відомі нам твори, що на їх посилався Філософ під час своїх лекцій.

До Філософа трохи схожий був Розкольник (В. М. Терлецький). Він читав нам історію розколу та різних раціоналістичних сект. Зупиняючись на деяких цікавих моментах, Розкольник подавав нам і коротенькі огляди розвою релігійно-філософської думки в Росії у зв'язку з громадським рухом. До релігійно-філософської думки нам було байдуже, а про громадський рух ми вислухували з великим інтересом.

Звісно, окремі такі навчителі не могли перебороти семінарську систему навчання з мартинами, савками й буцинами,— навпаки, вони тільки збільшували протиріччя семінарського життя. Частина семінаристів ширше й ширше розкривала очі на багно, в якому борсалася, й рвалася з нього геть. Цим пояснюється, чому з Полтавської семінарії вступало так багато до університетів і технікумів або просто тікало від попівства, йшло в село учителями тощо. Інші, навпаки, не подолавши загальних наук, ще більше тупіли в болоті офіційного виховання.

Запитання та завдання

1. Чому твір “Записки семінариста” – це хроніка?
2. Хроніка яких подій зображена у повісті? Складіть ланцюжок цих подій.
3. За якими законами (або правилами) жила семінарія?
4. Як почувалися в тих умовах семінаристи?
5. Чому навчали в семінарії? Відповідь проілюструйте словами тексту.
6. Хто навчався в семінарії?
7. Які стосунки між учнями, учнями й вчителями автор показав у повісті?
8. Складіть план IV розділу.
9. Назвіть героїв твору. За якими ознаками їх можна згрупувати і чому?
10. Виразно прочитайте один з розділів твору.
11. Чи хотіли б ви навчатися в такій семінарії? Чому?
12. Як, на вашу думку, розгорталися події у повісті?

Олександр Соколовський

Сьогодні ми маємо велику і-розмаїту історичну романістику. Вона не визнає стандартизованих образів історичних діячів. Герої Івана Ле не копії героїв Панча, а ті й ті не повторюють О.Соколовського. Єднає їх правда, дух відтвореної доби.

П.Моргаєнко

БОГУН

(уривки)

Богун повів своїми широкими плечима й немовби зразу виріс на цілу голову. Голос йому задзвенів завзяттям і вірою:

— А як не лізтимете самі в панське ярмо, то хай мене отут на цьому місці святий грім уб'є, коли не вирятуємося всі до одного!..

— Я знаю!.. Я знаю, що він намислив!— несподівано закричав Кремезний, вибігаючи вперед.— Я знаю! Тільки що вдвох міркували... Я знаю!

Сльози не дали йому договорити. Зворушений до краю, намагаючись не заридати, стояв він поруч із Бо-гуном, і тисячі людей, що звикли бачити Кремезного завжди з мавпами, завжди веселого й дотепного, тепер дивилися на нього здивовано й розгублено.

— Бери булаву!.. Рятуй військо!— залунав міцний голос діда Панаса.

— Бери булаву! Рятуй військо!— крикнули тисячі голосів мов один чоловік. Богун низько вклонився і взяв булаву.

Уже другого дня Хмельницькому довелося трохи змінити свій план: проти правого польського крила він вирішив поставити не менше як шістдесят тисяч козацтва, отже, щоб спорудити «вужаку», залишалось тільки сорок. Звідси він вибрав дві тисячі охочих і відрядив їх піхотою з кількома арматами в обхід, через ліс.

Богун передав свій полк Филонові Немирі й став за помічника гетьманові.

З раннього рана полки почали пересуватися на призначені місця. Богун стежив за виконанням гетьманських наказів і, де треба було, давав накази сам.

Головну увагу звернув він на риштування широкого табору-чотирикутника проти правого крила поляків. Кількадесят тисяч козацтва й посполитих швидко й спритно сипали шанці, копали окопи, зв'язували товстими ланцюгами вози по три в ряд і посували вперед довгими ланками, розташовуючи їх на невисокому взгір'ї. Робота відбувалася без галасу, тихо, з короткими пере-починками.

Богун дивився, як тисячі людей у чорних свитах, зги-наючи й розгинаючи спини, напружуючи міцні вузлуваті м'язи, обливаючись потом і глибоко вдихаючи вогкість пухкої чорної землі, уперто й розмірно працювали лопатами...

І здавалося Богунові, що нема, не може бути праці, яка була б не під силу цим чорним, міцним, мов залізо, людям, цим

козакам, волоцюгам, міщанам, селянам, колишнім ковалям, кравцям, теслярам, винникам, будникам, панським попихачам, слугам — колишньому «бид-лові»...

І справді, ще сонце було високо, а табір-чотирикутник уже стояв майже готовий і щирився на поляків чорними жерлами важких гармат, рурами гаківниць і мушкетів.

Над спорудженням «вужаки» працював Джеджелій. Там робота посувалася куди повільніше, бо була не зовсім звичайна: треба було перевірити кожний віз, кожний ланцюг, кожен ланку, а головне стежити, щоб велетенський «вужак» міг рухатися вільно. Гадали, що до кожної о воза доведеться поставити двох козаків, аж виявилося, що й трьом дуже важко.

Джеджелій, мокрий від поту, з чорним від коломазі й пилу обличчям, сам лазив під вози, показував, як закручувати й заклепувати ланцюги...

Він тільки рукою махнув, коли перед вечором Хмельницький покликав його й Богуна подивитися на герці.

Богун поїхав. Вони стали на свіжонасипаному валу й мовчки дивилися на грізний, міцно уфортифікований польський табір.

Після вчорашньої розмови Богун намагався не говорити з гетьманом: боявся, що не уникне гострої суперечки. А тепер, перед рішучим боєм, вона здавалася Богунові зовсім зайвою.

Герці довго не розпочиналися: татарські гарцівники в гостроверхих кудлатих шапках-кучмах та в баранячих кожухах вовною догори крутилися коло польського табору на своїх непоказних конях і голосно викликали на герць. Поляки довго вагалися: чекали, щоб виїхав на поле хоч один татарський мурза, але жовтогарячих кирей серед татар було непомітно: певно, хан дав дозвіл виїздити на герць тільки рядовикам.

Довго викликали вони собі супротивників, аж нарешті-таки з проміжків поміж валами, де стояла польська кіннота, виїхало кілька їздців, і «танець татарський» розпочався.

Богунові завжди смішно було дивитися на татарських гарцівників: чудові, спритні, надзвичайно витривалі верхівці, вони, проте, так високо підтягували стремена, що на своїх низькорослих бахметах нагадували мавп верхами на в'юнких товстомордих собаках.

Юрбою кинулися вони на своїх супротивників, не доскочили, метнулися врозтіч... Поляки теж розбіглися по широкому полю, і тоді кожний вибрав собі, з ким помірятися силою і спритністю.

Кожний намагався захватити свого супротивника живцем: підїздили один до одного, ганялися наввипередки, удавали, що ловлять гав, щоб обдурити ворога й несподіваним наскоком

приголомшити його, міцно вдарити, зв'язати й одвести в полон до свого табору.

Обидва війська — козацько-татарське й польське — з валів і шанців з захопленням стежили за герцівниками.

Аж ось серед баранячих кожухів замаячили вдалині й жовті киреї мурз.

Вихопився один наперед: кремезний, міцний, на чу-довому рябому коні.

Кинувся на нього якийсь шляхтич у зеленім жупані. Довго змагалися вони, й ніхто не міг подолати: сприт-ний і міцний був мурза, та незгірший від нього й зелено-жупанний шляхтич.

Розпалилися вони дуже, й нарешті не витримав шляхтич: ударив мурзу на гостре, захитався в сідлі мурза й покотився з коня...

Татари мали за звичай пильно стежити, в який бік упаде головою перший забитий: коли він падав головою до татарського табору—це віщувало неминучу пораз-ку... Мурза впав головою до свого табору...

Татари, розлютовані нещасливою смертю одного з найкращих своїх мурз, миттю скупчилися в густу хма-ру й вихором помчали до польських шанців. Кинулися їм назустріч польські гусари й улани, розпочався неабиякий герць, але швидко темрява вкрила поле, й обидва війська засурмили гасло на відступ. Богун із Хмельницьким подалися до хана. Той у пишнім колі своїх мурз і беїв теж стежив за герцями й тепер повертався, видимо, дуже роздратований...

— Ну, що? — закричав він Хмельницькому по-татарськи.— Бачив, яка потуга в невірних?.. А я ще на, звірявся!.. У короля ж не менше як двісті тисяч!.. І сько все добре, добірне.. А ти мені що писав?.. От і ряй після цього на козаків!..

— Вони тільки попервах завзяті!— відповідав по-татарськи Хмельницький.— А як скуштують наших куль та шабель, як попрацюють ночами в таборі, як по-голодують, померзнуть та попомокнуть під дощем»— зно ву занепадуть духом. Та й війська доброго в них мало. А посполите рушення розбіжиться від одного вигляду твоєї ханської потуги!..

Іслам-Гірей щось сердито промурмотів і рушив ред. Хмельницький поїхав за ним, тримаючись трохи ззаду.

Принижений вигляд гетьмана роздратував і разом занепокоїв Богуна. — Слухай, пане гетьмане, хай їй біс, отій татарві!

Коли не треба мені бути з тобою, волів би краще повернутися до табору...

— Як знаєш. Тільки нехай Джеджелій приїде. Негайно ж.

Він з ними вміє порозмовляти!

Богу́н розшукав Джеджелі́я, дав накази полковникам і дії спати, але заснув нешвидко: дуже непокоїло його незадоволення хана й те, що татарське військо через нещасливу пригоду з мурзою може втратити дух.

Другого ранку Богу́н прокинувся з неприємним передчуттям якогось неминучого лиха.

Джеджелі́й його заспокоїв. Він сказав, що татари мають намір ударити сьогодні на поляків ледве не всією ордою, але, за порадою гетьмана, до рішучої битви не вступатимуть.

— Гетьман каже, що ляхам досить тільки побачити всю потугу татарську, щоб устрахнутися. А на сьогодні тільки цього й треба,— додав Джеджелі́й.— Ну, а завтра, бог дасть, і рішучого бою вже не боятимемося: «вужака» наш сьогодні вночі буде готовий. Ого,— зрадів Богу́н,— невже всю ніч працювали?..

Атож. Швидко працюють, хоч і потомилися страх Го, кажеш, завтра й битися можна?.. Гадаю, що можна.

«Завтра!.. Завтра або поб'ємо ляхів, або... Ні, неодмінно мусимо побити,— думав Богу́н,— а тоді...»

Він не міг уявити, що станеться після рішучої перемоги над королем, але відчував, що тоді не буде вже й мови про якісь подібні до Зборівських реєстри, про панів і підданих, навіть про панські заміри старшини й принижене становище посполитих...

«Розгонимо, виб'ємо лясське панство й будемо собі порядкувати в своїй вільній землі!.. А з татарвою... по-міряємося... Коли почнуть насідати — вдаримо й на море, й на Перекоп одночасно!..»

Несамовитий галас, верещання й грізні вигуки «алла, алла» несподівано розірвали ранкову тишу.

Богу́н швидко побіг конем до передніх шанців. І різне, грандіозне видовище відкрилося йому перед очима. Не менше як п'ятдесят тисяч татарських комонників величезним широким трикутником мчали навскіс через розлогу рівнину на ліве крило поляків.

Земля стугоніла під цією страшною навалюною масою людей і коней. А назустріч їй, усе більше й більше прискорюючи рух, тісними затізними колонами котилися польські панцирні полки. Оглушливо голосний удар струсонув землею: сто тисяч комонників ударилися стіна об стіну. Сірою хмарою закрутилася курява над полем бою. Тільки страшний скрегіт заліза, тільки нелюдські вигуки й стогони сотисячної маси людей свідчили, що боротьба триває. А з польського табору і від козацьких шанців уже мчали нові полки й поринали в густій куряві...

Серце здригнулося Богунові, коли він побачив панцирний полк на чолі з Стефаном Чарнецьким.

Гостре бажання помірятися з особистим ворогом охопило його.

Але дивна річ: одна тільки згадка про те, що має бути наступного дня, немовби вогнем спалила Богунове бажання помститися над Чарнецьким:

— Завтра... Завтра поміряємося! — прошепотів Бо-гун. — Що той Чарнецький, коли завтра розгромимо всю Польщу!..

— Ти гляди мені. — не встріявай сьогодні в оту колотнечу! — сказав, підїжджаючи до Богуна, Хмельницький. — Бач, як очі горять!.. Пам'ятай: завтра мусимо побити ляхів. Коли в тебе там усе гаразд, — допоможи Джеджелієві... Ого-го! Та вони вже й розїздяться потроху, — додав гетьман, глянувши на поле бою.

Польські хоругви відступали до своїх валів і шанців, татари й подекуди козаки гнали за ними, але татар-ський «балт» — ханський бубон — уже закликав своїх вояків до табору...

Вистачить на сьогодні! — посміхнувся Хмельницький. — А татарва таки дала хльосту ляхам... Це добре... зразу настроїй покращає і в хана, і в нашого війська.

Справді, куди тільки не доводилося заглядати Богунові, готуючись до наступного рішучого дня, — всюди помітно було бадьорість і певність майбутньої перемоги.

Немовби сонце світило ясніше і над передніми козацькими шанцями, й над табором-чотирикутником, і там, у глибокім запіллі, де посполиті разом з жінками й дітьми так мирно й спокійно, наче десь на косовищі або на полі, саме збиралися вечеряти.

Хвилюючись, що до ночі часу вже небагато, Богун востаннє оглядав шанці, вози, військо. Якась урочистість помітна буда в усіх рухах, в усіх поглядах, що до них Бо-гун придивлявся: немовби так само, як він, усім серцем своїм відчували ці козаки, селяни й міщани, що завтра неймовірно важкою працею, залізом і кров'ю, страшним напруженням усіх своїх сил мають вони вибороти собі волю й долю...

Швидко минула коротка червнева ніч. А на ранок густий туман укryw усе берестецьке поле й обидва ворожі табори.

Довго стояли незримі в імлі обидва війська. Аж ось прорізали й розірвали попону гуману сонячні промені. Ні поляки, ні козаки, ні татари не ворухнулися. Немовби дивуючись, оглядали вони свою й ворожу отугу, і нестерпно тяжке було це глибоке мовчання обох таборів: здавалося, не витримають кінні й піші полки, кинуться в бій без розказу. А проте ні кроку не посувалися вперед і стояли так майже півдня.

Гріна була польська залізна бойова лінія, що тягнулася аж

на мильо — зі сходу на захід, страшні були й хмари татарських баранячих кожухів, і чорні свити козацьких полків, що стояли тісними лавами.

Аж ось вискочили вперед татарські герцівники, збилися вкупу майже перед самою арматою польською, і не витримав тоді король: наказав гарматам стріляти.

А на лівому крилі поляків уже ворушилися панцирні хоругви князя Яреми.

Заграла труба, і Ярема на чолі своєї гусарії вдарив на козаків.

Хмельницький кинув йому назустріч козацьку кінноту. Ринули вперед і татари. Курява вкрила поле...

Якийсь час не було видно нічого. Але, певно, міцні були удари залізних польських панцирників: усе ближче й ближче до козацького чотирикутника спалахували в куряві хоругви князя Яреми.

— Побіжи, нехай корсунці перетнуть їм дорогу назад! — наказав Богунові Хмельницький, але не встиг ще Богун від'їхати, як поляки з нечуваною силою вже вдарили на козацький чотирикутник.

Затріщали від неймовірно важких ударів вози, заскреготіли розриваючись ланцюги...

— Передній ряд розірвали, зараз будуть у таборі.... — почувся зловісний шепіт у козацьких шерегах.

— Тихо там! — гримнув на весь голос Хмельницький. — Зараз татари дадуть їм чосу!..

Але сталося неймовірне: поляки зламали переднє ребро козацького чотирикутника і вдерлися до табору... Богун і гетьман кинулися в саму гущавину бою. Аж раптом ворог відринув назад так само несподівано, як і вдарив: то татари потужно наперли збоку.

— Підкошуй!.. Підкочуй!.. Ставляй один на другий!.. Тепер ланцюгом... Тепер так! — весело, гучно наказували й Богун і Хмельницький, і козаки швидко й спритно виправляли й риштували ребро чотирикутника, пошкоджене від ворога.

А бій уже кипів по всій лінії, й ворожі гармати ревли, мов громи, і земля стугоніла від пострілів, від важкої потужної руханини кількасоттисячної маси людей і коней, від могутніх ударів криці, заліза й міцніших од криці й заліза — жилавих, мускулястих рук.

— Ну, ти тут пильнуй, — сказав Богунові гетьман, — а я до Джеджелія навідаюся: чи багато вже проліз наш «вужака». Я тебе повідомлю...

Богун пильно, наскільки міг, оглянув поле бою. Важко було зміркувати, хто перемагає, але вже те, що бій точився ближче

до польських шанців і що перший потужний наступ відбито, давало надію на перемогу.

Вона світилася Богуніві в очах, відчувалася в його наказах, рухах...

Він помічав, що забитих у козацькому таборі майже нема, що поранених небагато, що настрій у війська добрий... І цей настрій передався йому, і він, як завжди під час бою, з захватом відчував свою близькість, свою незриму, але від того не менш міцну єдність з усім ледве не стотисячним військом козацьким.

Він не міг зміркувати, скільки часу вже тривав бій, але гадав, що до вечора небагато.

Щасливий і повний надії на перемогу, він зліз на вартівню й пильно дивився ліворуч: вир велетенського бою трохи посувався до польського центра. Вітер трохи розвіяв куряву.

І раптом неначе земля заколивалася під Богунем: величезна густа хмара куряви ураганом летіла від бойовища до татарського табору: татари тікали... Богун не вірив собі, навіть провів по очах рукою... Татари тікали...

Тікали нестримно, безладно, наосліп, тікали всією стотисячною масою... — Тікають!..

Татари тікають! — стоїном пролунало в козацьких шерехах.

А орда за кілька хвилин уже була на взгір'ях і зникала за обрієм. Поляки майже не гналися за нею. Козацькі полки один по одному поверталися з поля до табору...

Богун, темний як ніч, відрядив Немиру знайти гетьмана — чи не буде яких наказів: він ще ніяк не міг повірити, що хан зрадив. У таборі знявся притлумлений гомін. — Тихо!.. — Гармаші, до гармат!.. Оглянути зброю... Чатові, пильнуй! — чітко й спокійно наказав Богун, і сотники, а за ними й отамани так само чітко й спокійно повторили Богунів наказ. Стало тихо, немов перед грозою.

— А як же з «вужакою»? — раптом згадав Богун і знов поліз на вартівню.

Довжелезний табір скутих ланцюгами возів — страшний «вужака», що мав відтиснути праве польське крило від лісу й паші, не встиг пролізти й половини призначеного шляху й ширився тепер на поляків гарматами своєї велетенської голови.

Ворог, певно, зміркував, що в ньому була вся сила, вся надія козацька: поляки тісними колонами все йшли на нього в наступ. Немовби щось обірвалося Богуніві в грудях: — Програли!.. — хотів він прошепотіти. Але натомість наказав голосно й чітко:

Табір відступає до річки!.. На чолі — наказний Богун!..

І так само голосно й чітко пролунали голоси полковників, сотників, отаманів:

— Табір відступає до річки!.. На чолі — наказний Богун!..

І в ту ж мить зарипіли вози, дзвязнули ланцюги: табір-чотирикутник почав посуватися назад—до Пляшо-вої...

«Хмельницький теж повинен відступати до річки,— думав Богун,— там отаборимося... В запіллі буде багnistий берег і річка... Скоро вже й вечір: не встигнуть ляхи до вечора...»

Сальвами залунали гарматні постріли: певно, «вужака» відстрілювався від ворога.

Але постріли швидко замовкли: налетіла хмара, полив дощ, стало темно.

«Чортового батька тепер насідатимуть ляхи»,— поведетішало козацтво.

Але поляки ще кілька разів кидалися й на чотирикутник, і на «вужаку». Нарешті, настала ніч. Дощ лив як із луба. Мокрі до нитки, знесилені вкрай козаку швидко котили вози. Чотирикутник з'єднався з возами «вужаки».

— А де ж гетьман?— чи не вдесьте запитував себе Богун.— Повинен би вже когось сюди відрядити. Але ні Хмельницького, ні Джеджелія не було. Коло Пляшової козаки, не чекаючи наказу, почало копати рови й насипати вал. Дуже важко було зміркувати, в якому саме місці найзручніше отаборюватися.

Богун, мокрий до нитки, схвилюваний непевністю становища, злий на гетьмана, до крові кусав собі губну Він не думав уже про зраду татар, не відчував уже гострого болю від свідомості, що поляки перемогли... Він усією своєю істотою прагнув тепер тільки одного стати над річкою міцним табором і битися з ворогом до загину... Не можна було зволікати й хвилини, а гетьмана не було... Аж раптом із темряви виринув Джеджелій. Облич-чя йому було темне, аж чорне, очі горіли, моб дві жа-рини...

— Де гетьман?— скреготнув зубами Богун. — Хоче зупинити татар... Подався за ханом,— тихо відповів Джеджелій.

— Подався за ханом?... Як?... За ханом?! Покинув військо?... Джеджелій мовчав.

12 Розмова з Джеджелієм не йшла Богунові з голови. Він уважав, що в простих козаків та в поспільства були всі підстави ненавидіти старшину, але в той же час він був глибоко переконаний, що видача старшини не вирятує всього козацтва.

Про себе Богун якось не думав: він уже давно вирішив не даватися ворогові живим, і тому Джеджеліїв натяк стривожив його ненадовго. До того ж тепер, коли козаки опинилися в безвихідному становищі, Богун майже ніколи не думав про свої особисті справи, а тільки про спільні — козацькі, громадські. Тепер, перед лицем страшної неминучої небезпеки, Богунові

здавалися такими незначними і його давнє ворогування з Чарнецьким, і особиста ненависть до Ємена Забуського, і навіть мрії про Оксану й Тимка:

«Хан зрадив... Гетьман утік... Надії на відсіч нема... Все військо може загинути... Що робити?... Як вирятувати козацтво?» — з такими думками Богун і лягав, і прокидався щодня...

Тепер, після обрання послів, ці думки цілковито опанували його. Він блукав табором, виходив на передні й бічні вали, годинами простоював на березі й похмуро дивився на непролазні багна Пляшової.

«З трьох боків — польські шанці, з четвертого — річка й багна... Ну, як тут вимкнутися, як відступити та ще з кількадесятитисячним військом?» — гірко думав Богун.

«У крайньому разі можна б покидати вози, навіть армату... Але — хоч би й самим тільки комонником — хіба ж можливо дістатися цими багнами до лісу?..

А в лісі — воля, в лісі ляхів ще нема... А хоч би й значний відділ там чатував, хіба ж ми б не пробилися?... Але як дістатися до лісу?... Може, поодиначі? А чом би і ні?... Скільки треба часу, щоб перейшло поодиначі все військо?..»

Богун почав рахувати, сплутався, знов почав і покинув.

«Спершу треба спробувати, чи можна перейти на той бік принаймні вдвох?..»

Богун подався розшукувати Приндяка і дорогою несподівано зустрів Кремезного.

Хазяїн мав розмовляв з якимсь дядьком. Богун покликав його, й Кремезний з великою охотою погодився негайно ж зробити спробу.

Вони озброїлися довгими списами, пороздгалися й полізли в болото.

— Про що ти там розмовляв з отим дядьком? — спитав Богун.

— Та все про те ж саме: шемрають посполиті на старшину, ой шемрають... І дома, кажуть від тих сотників та полковників ще гірше, як від панів, і на війні не дадуть, кажуть, ради військові. Хоч би й тепер, кажуть: невже ж таки нема серед старшини нікого, хто б повернув головою та й визволив усе військо з біди: у Вінниці ж, кажуть, Богун не звонив...

— Е, то ж у Вінниці... Держись, держись за списа! — закричав Богун, побачивши, що Кремезний аж попід руки шурхонує у ковбаню й ще не дістав дна.

Кремезний, тримаючись за Богунового списа, виліз на твердіше місце:

— От якби через кожну ковбаню списа покласти, тоді б навіть і з мавпами перейшов би!.. — А мавпи самі б перейшли? посміхнувся Богун. — Атож! Мавпі що?.. Мавпі навіть кожуха через ковбаню покласти — й того досить...

Богун засміявся й пішов уперед, досліджуючи ґрунт списом і відважно плигаючи через ковбані. Кремезний захопився його прикладом, і вони зовсім непомітно опинилися досить далеко від берега.

— А скільки б, на твою думку, кожухів у нас у війську набралось? — несподівано запитав Богун.

Кремезний роззявив рота, щоб відповісти, аж раптом у таборі голосно загули казани, вдарили тулум-баси, почувся гомін, залунали, мов постріли, якісь вигуки...

— Що таке? Невже рада? — перелякано скрикнув Кремезний.

— Коли рада, то незвичайна: Джеджелій би мене попередив, — похмуро сказав Богун. Казани скликали на раду. Габір гудів, наче величезний потривожений вулик. Коли Богун і Кремезний нарешті дісталися до берега, вони зрозуміли, що трапилося щось страшне. — Бий старшину! — галасували в таборі. — В'яжи їх, собачих синів!.. — Король усіх, окрім старшини, помилював!.. — А це хто такий? Це ж полковник! — закричали в першому натовпі, коло якого опинилися Богун і Кремезний. — Авжеж, полковник! В'яжи його...

— Кого?.. Богуна в'язати? — розлютовано гримнув Кремезний. — Ах ви ж, мавпи нещасні!.. — Тю на тебе!.. Та хіба ж це Богун?.. — А ти що, Богуна не знаєш?..

— А справді, братці, Богун... — почулося в натовпі. — І треба ж таки... на кого наскочили...

— А чи нема в кого коня, товариство? — спокійно спитав Богун. — Пішки, чого доброго, й не встигнеш на раду...

— Як не бути?.. Ведіть коня, хлопці... — А про мене забули?.. Мені ж ще й до мавп забігти треба! — пожартував Кремезний.

За хвилину вони з Богунем уже їхали верхи в напрямі до гетьманського намету.

— Гей, дорогу, дорогу! — кричав Кремезний. — Дорогу полковникові Богунові й хазяїнові мавп!..

Юрба хвилювала навколо, мов розбурхане море. Здавалося, хвилі його захоплять зухвалих вершників, потоплять їх і знов лютуватимуть, немовби нічого не сталося...

Але на голос Кремезного роздавалися хвилі, й вершники досить швидко посувалися вперед.

Богун їхав темний як ніч: подекуди серед розбурханих хвиль людського моря він помічав нерухомі острівці: то коло возів і

наметів посполиті й козаки держали позв'язуваних сотників, осавулів, навіть полковників.

Інокли кидалося Їогунові в вічі чиєсь червоне від люті обличчя або жилаві кулаки, що погрожували йому здалеку, але Їогун не звертав на них уваги й думав тільки про те, щоб скоріше дістатися до Джеджелія. Щось підказувало Їогуну, що вже пізно і що Джеджелія, певно, вже схопили, як і всю старшину.

— Але Їогун помилявся: коло Джеджелієвого намету стояв митрополит корінфський Іоасаф у розкішних ризах з хрестом в одній руці та з кропилом у другій. Навколо митрополита було не менше як двадцяттеро попів, теж усі в ризах, немовби на врочистому молебні.

Митрополит чи то співав щось, чи то промовляв грецькою мовою і кропив усіх святою водою.

«Цей ще краще від хазяїна мавп їх заспокоїть», — несподіване подумав Їогун, але зразу ж злякався цього порівняння і навіть мимоволі перехрестився.

А чи довго ж вони його слухатимуться? — прошепотів Їогуну Кремезний.

Аж тут раптом з'явився з намету Джеджелій під бунчуком і корогами.

За ними трохи позаду йшли Гладкий і Петрашенко. — О, послитакі повернулися! — чомусь ізрадив Їогун, плигнув з коня й приєднався до Джеджелія й собі.

Знов без гетьмана раду скликаєте? — суворо запитав Джеджелій. — Немає вже гетьмана!.. Геть!.. Немає старшини!.. Всіх уже перев'язали!.. Клади булаву! — крикнули сотні розлютованих голосів.

— Покладу, коли буде треба, — спокійно відповів Джеджелій. — Хіба вже й послів вислухати не хочете?.. — Де Криса? — запитав хтось із юрби. Крису ми залишили королеві заручником, — урочисто промовив Гладкий і додав перегодом: — Він залишився власною волею. Маю підстави гадати, що Криса зрадник... — Усі ви, старшина, зрадники! — Геть! — вибухнула юрба.

— Коли б усі були зрадники, — закричав Джеджелій, — залишилися б у короля і Гладкий, і Петрашенко!.. Будете слухати послів чи ні? — Не будемо!.. Будемо!!.. — Хай говорять!..

Гладкий вийшов уперед, зняв шапку, вклонився низько й розповів, що король вимагає видати Хмельницького й усю старшину, а за це обіцяє пробачити козаків і поспільству всі їхні провини.

На промову Гладкого знявся такий несамоовитий галас, що Джеджелій довго махав булавою, поки настала тиша.

Ну, що? — запитав Джеджелій. — Погоджуєтеся?.. Звіряєтеся на панську ласку?..

— Геть!.. Клади булаву!.. Вже всіх пов'язали... Йди й ти до купи!..

Беріть його!— мов громом ударило з тисяч грудей, і кілька найближчих метнулися до Джеджелія...

— Стій! — гримнув той на весь голос. — Чекайте... Я ще гетьман!.. — Геть!.. Геть!.. Беріть його!..

Я ще гетьман!— промовив Джеджелій урочисто. — Волите, щоб поклав булаву?.. Добре... Але знайте, що моя думка така: досить буде видати королеві тільки гетьмана, тобто мене...

— Що він верзе?— мимоволі скрикнув Богун, і дзвінкий владний голос його несподівано лунко прокотився в глибокій тиші...

Але Джеджелій опанував був увагу тільки на мить. — Клади булаву!.. — знов заревла юрба. — Видати всю старшину, й край!

Беріть його, чого там з Іатарчуком воловодитись! За мить його б ухопили й зв'язали. — Не клади!.. Не клади!.. — металевим голосом крикнув Богун і метнувся до Джеджелія. Але той уже поклав булаву й відійшов набік. — Що ви робите? Що ви робите? — закричав Богун. — Це ж ганьба!.. Ласки королівської закортіло?.. Чекайте.. Буде вам ласка!.. І вам, і дітям, і їхнім онукам!.. Це ж ганьба!.. Я не прихильник старшини, я, може б, сам пов'язав її, але не тепер!.. Не тепер!.. Не тепер, коли є надія, коли всі можемо врятуватися!.. А хоч би й не було надії?!.. Хіба ж таки панська ласка—це порятунок?.. Але ж надія є!.. Є надія. Кажу вам!.. Усі можемо врятуватися!..

— А коли можемо врятуватися — бери булаву та й рятуй військо, хай тобі бог допоможе!— почувся чийсь владний голос, і Богун ледве пізнав, що це промовив дід Панас.

— Бери булаву!—крикнув Кремезний, і луною відповів йому натовп: — Бери булаву!..

— Та ви збожеволіли, чи що?!—закричав мідяним голосом сивобородий дядько.— Король обіцяє ласку, а ви знов старшину починаєте слухати?..

— Не старшину, а полковника Богуна!—крикнув Кремезний.

— А хоч би й Богуна?.. Який там ще ти порятунок вигадав? Забирайся собі!—лютував сивобородий.

— Який я порятунок вигадав?—весело-дзвінко звернувся до сивобородого Богун.— А отже й вигадав! Тільки ж не казати про все тут привселюдно: боронь боже, й пани довідаються...

— Бач, який хитрий!—Знаю, мовляв, та не скажу. — А чого ж не скажу? Тільки не тут: оберіть від сотні по одному... Тільки глядіть — стережіться зрадників... Кожному, кого оберете, скажу...

Олекса Ющенко

Обходити б Україну -

І степи, і луки...

Я душею всюди лину,

Славлю рідну батьківщину...

О.Ющенко

ПІСНЯ ПРО УКРАЇНУ

Вільні простори,

Поле і море,

Сяйво дніпровське,
взелений гай.

Кримського саду

І винограду

Лине взолочений шум по
Дунай...

Це Україна, рідна країна,
Волі і пісні сонячний край!

Нового часу

Зорі Донбасу

Світлом осяяли ввесь небокрай.

Шумом тополі,

Колосом в полі,

Радість, у серці моєму співай!

Це Україна, рідна країна,
Волі і щастя сонячний край!

Мир на знамені,

Мрії щоденні,

Мир щедрим серцем оберігай.

Кличуть дороги До перемоги,

До комунізму іде рідний край.
Це Україна, рідна країна,
Волі і щастя сонячний край!

Колосом в полі,
Шумом тополі,
Земле, у серці моєму лунай.
Мовлять Карпати:
“Радуйся, мати,
З нами про волю велику співай!”
Це Україна, рідна країна,
Волі і щастя сонячний край!

Щастя народу,
Вічну свободу,
Дружбу священну, як сад, доглядай.
В дружбі з Москвою
Ми трудовою
Йдемо сім'єю, могутній наш край,—
Це Україна, рідна країна,
Волі і щастя сонячний край!

ПІСНЯ ПОЛОНЯНКИ

Цокочуть вагони, помчались вагони
У чорний розпроклятий край.
Мелькають у вікнах, летять перегони...
Прощай, Україно, прощай!

Ховається сонце, згасає проміння,
Темніє увесь небокрай.
На душу, на серце звалилось каміння...
Прощай, Україно, прощай!

Моя ти калина, чи ж голос долине

З неволі у сонячний край...
Неначе билина, засохну, "затину....
Прощай, Україно, прощай!

Ой матінко люба, ой квітенько рута,
Криниця, і нива, і гай, ---
Чи я вас побачу, роззута, закута...
Прощай, Україно, прощай!

І голос дівчини затихнув, не лине —
За горами зник її край, ;
Її Україна, червона калина...
Прощай, Україно, прощай!

Та раптом озвалася пісня одвітна: —
Гей, чуєш, сестрице моя, —
Земля наша радісно знову розквітне,
І зникне неволя *твоя*.

Вас визволим, сестри, з важкого полону,
Нате ми бійці і брати!
Могутню Вкраїну, калину червону,
Нікому не перемогти!

Вже скоро надійде жадана година, —
Сестрице, не плач, не ридай!
Кохана Вкраїна, Радянська, єдина.
Ти дочок своїх зустрічай!

РОМЕН-ЦВІТ

Друзям роменцям

Буяння цвіту весняне,
Рясне весілля...

Та чом зворушує мене
Звичайне зілля?

Там, де трава —
Луги вкрива,
Весь берег над
Сулою, Любов живу
Роменом зву

Над хвилею малою...
Я про євшан легенду знав,
Про зілля силу,
А цвіт ромен п'янив і звав
У далеч милу... “

В ромену радощі й жалі,
Весняні гули.
Шляхи пройшли ми немалі,
Цвіт не забули...

Пахучіш він за всі квітки,
Що є у світі,
Бо на землі росте віки,
Де ми сповиті.

Де народились, друзі, ми,
У ріднім краю,
Де від весни і до зими
Знов цвіт збираю.

Земля роменська і Сула...
Забуть не в силі.
Любов до них мене вела
В простори милі.

Співає жайвір степовий
У синій висі.
І пахне цвіт роменський, свій,

Де народився....
Гам де трава
Дуги вкрива,
Весь берег над Сулою,
Любов живу
Роменом зву
Над хвилею малою...

РУКИ МАТЕРІ ЦІЛУЙТЕ...

*Тільки мамі цілуй руку...
І. Франко*

Цілуйте руки тільки матері,
Що вибирали плоскінь в матірці,
Що шили хлопчику сорочку,
Що заплітали коси дочкам.

Цілуйте руки тільки ненині
За полотно її простелене,
За буряків рядки провірені,
За всі стежки важкі, незмірені;

Цілуйте руки тільки матінки,
Що не ховалася у затінку,
Що за сім'ю щоднини дбала —
Копала, сіяла і жала...

А серце виплескала в квіти,
Яким не можна не радіти:
У вишивки, барвінок, м'яту,
В пісень красу дзвінку, багату.

І навіть хата наша стала
Неначе пісня! Закувала
В кутку зозуля тихо в ній...
Не полічити мрій, надій,

Он павичі в кущі калини,
Крильце над квіткою бджолине,
Соняшники золоточолі
І жайворон у чистім полі...

Від отієї пісні-серця
Вже хата злинула, здається,
Летить, щоб цілий вгледів світ
І матерів почув привіт.

Цілуйте руки незагоєні,
Що обнімали сина-воїна,
За рушники її на стінах,
За цвіт по горах і долинах,

Цілуйте рідні, мозолясті,—
Вони у радості й нещасті,
Де б ти не був у дальнім світі,
Обнімуть руки працьовиті...

Цілуйте руки, руки нені.
Імення матері — священне,
Імення матері — єдине.
Яке ж то щастя для людини!

ТИ ОДНА, МОЯ ВЕСНА

Осіння пісня

Трави скошені
У Святошині
І в закоханім Ірпені.
Квітів з травами,
Із отавами,
Що шуміли нам,
Жаль мені.

Ген поволеньки
Від тополеньки
Йде в зажурі одне дівча.
Чом засмучене?
Чи розлучене?
Зір засмучений
Одвіча:

“Я засмучена,
Бо розлучена
З цвітом-травами в Ірпені.
І в Святошині
Грави скошені
їх до болю так
Жаль мені.

Хто шумітиме
Іравоцвітами,
Коли осінь з дощами йде?
Тільки в споміні,
Зелен-гомоні,
Моє щастячко
Молоде...”

Грави скошені
У Святошині...
Залишилася ти одна
Ясноцвіткою,
Щастя віткою,
Мрійнолиця моя весна.

НАД ШИРОКИМ ДНІПРОМ

О. С. Хобті

Від села до села
Іа про наші діла
 По країні зоряна слава йде.
Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком
Світить, світить сонечко молоде.

Наче цвіту в маю,
Щастя в нашім краю, —
Не зустрінеш більш його ти ніде.
Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком
Світить, світить сонечко молоде...

Чи сівба, чи жнива, —
Перша скрізь ланкова,
Руки роботящі не складе...
Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком
Світить, світить сонечко молоде...

Україна співа:
 Славна будь, ланкова! —
 Як дівча завітчане, пісня йде...
Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком
Світить, світить сонечко молоде.

Запитання та завдання

1. Виразно прочитайте твори О.Ющенка.
2. До якого жанру належать твори О.Ющенка? Чому?
3. Назвіть тему кожного вірша.
4. Які художні засоби використовує автор, розкриваючи тему вірша?
5. Чи є ліричний герой у поезії О.Ющенка? Якщо є, то який він?
6. Визначте віршований розмір поезії (за вибором).
7. Як ставиться автор до матері?
8. З якими словами поради звертається автор до нас?
9. Прочитайте вірш І.Франка про матір. Чому епіграфом до свого вірша О.Ющенко взяв саме рядки поезії І.Франка?
10. Прорекламуйте улюблений вірш про маму.
11. Складіть сповідь "Стаю перед вами на коліна" (у будь-якій формі).
12. Які рядки віршів свідчать про любов автора до рідної землі (зачитайте їх)?
13. Визначте тематику творів О.Ющенка.
14. Прочитайте збірку "Гомери України".

Іван Корнющенко

*Люблю назустріч вітру йти...
Ідеш дорогою додому,
А на стовпах дзвенять дроти,
А в їхнім дзвоні щось знайоме,
А в їхній пісні, що без слів,
Немов думки чийогось серця.
Неначе шелест нив, гаїв.
Чи, може, то мені здається?
Так ні, дроти гудуть, гудуть,
Щось грізне й ніжне щиро зичать.
Й повітря свіже груди п'ють,
І свіжий вітер б'є в обличчя.
А я іду... Гудуть дроти,
І скільки зараз в мене сили.
О земле рідна! Краю милий!..
Люблю вітрам назустріч йти.*

А.Семенюта

ЗОРІ НАД КРИНИЦЕЮ

(Легенда)

Після розгрому турків молодий козак Запорізької Січі Михайло Вирвидуб повертався на Слобожанщину. Був він при шаблі - подарунок курінного отамана за хоробрість в бою. На вигляд - середнього зросту, але в плечах настільки широкий, що, здається, заступив би собою двох чоловік. І товсті жилаві руки, й коротка міцна шия - все говорило про неабияку силу цього чорновусого козака, одяг і обличчя якого від довгої подорожі припали пилюкою. В коші подейкували, що він і справді колись вирвав їй корінням Невеликий дубок. Та цю побороти його ніхто не міг. Отож за давньою козацькою традицією давати кожному прізвище й прозвали його Вирвидубом.

Скільки не йшов, і все поле та поле. Аж ось його невелике село Любиме. Дійсно, неначе писанка: між вишняками хати біленькі; призьби підведені червонястою глиною, за якою їздили до Сули. І чим ближче підходив до свого кутка, тим ширшими були кроки й тим швидше та схвильованіше калатало серце.

Але нерадісно зустріло рідне обійся: хата геть заватилась - лише глуха стіна та чорний димар височіли, і стара ненька, природно, не вийшла назустріч. Більше, ж нікого в його роді й не було. Поспішив до сусіда, і худорлявий та: сивий, мов лунь, дід Тиміш повідомив, що Михайлова мати недавно померла, повів і показав ще свіжу її могилу. Ніби в землю вріс, нерухомо й мовчки стояв над чорним бугриком із дерев'яним хрестом. Нащо вже Тиміш бачив-перебачив різного на довгому віку, а й то дивувався: як може такий велетень та ще й уславлений козак не втриматися від сліз...

Мов привид, почвалав у Миловидівку. Поміж людьми говорили тоді: так назвали той хутірець тому, що дуже миловидні дівки жили в ньому. Але що їх врода із красою Мальвіни? І старе йде - задивиться, і молоде не раз спотикалось, як уледить на вулиці, навіть завжди заздрісні кидали їй вслід: "Та й чепурна ж таки, бісова дитина!". Мов передбачали в родині, що такою чарівною виросте, коли дали їй ім'я однієї з

найкращих квіток, які нерідко садили під вікнами, мальви. І якщо до цього хто називав хутір Миловидівкою, а хто й ні, то відтепер не лише тут, а й у навколишніх поселеннях закріпилася ця назва. І кожен, хто знав Мальвіну, коли згадував цей хутір, ніби бачив м перед собою, і тільки її.

Цю царівну краси зустрів Вирвидуб у своєму Любимому, куди та прийшла до тітки в гості. У Любимому й полюбив. Так прикипів душею, що й світу білого не бачив. А вона, знаючи, що біля неї в'ються хлопці, як мухи біля тарілі з медом, не лише не могла зупинитися на котромусь, а ще й кепкувала з них. Ось і Михайлові багатозначуще посміхнулася і сказала: "Піди на Січ, доведи, що ти справжній козак, тоді вийду за тебе!".

І другого дня він притис заплакану матір, перекинув через плече торбину з харчами і запасною свиткою та й подався. "Тільки ж чекай, лише дотримай слова" - весь час дзвенів у душі його ж голос - слова, що сказав Мальвіні на прощання.

І ось тепер, хоч і з горем, але й з надією ішов до Миловидівки. Але й тут чорна звістка чекала його: вийшла Мальвіна заміж у якесь віддалене село. Мов злі люди наврочили його долі.

Ще нижче повісив буйночубу голову, ще дужче насупились чорні брови, ще сильніше стиснув ефес шаблі.

Пішов до шинкаря. Думав, після кварти горілки легше стане на душі. Та й дві не допомогли. І ще більше ятрилась та невидима рана, мов солі хто на неї насипав. Так, не бачачи ні стежки, ні дороги, без будь-якої мети побрів полем. Навкруги все в зелених килимах, жайворони славлять піснями красне літо й сонце, радісно перегукуються перепели, а він і не чує їх.

Аж ось повільно підняв голову. Попереду - чимала долина. Її ри помережені зоряницями-ромашками та чебрецем, подекуди біліє деревій, полин розвіює гіркий запах, а внизу - стрункі вільхи, розлогі верби й гнучкі лози. Спустився в тую долину, а між деревами та кущами річечка в'ється. Тиха така й мрійлива, білими лілеями завітчана.

Знайшов суху, але ще дебелу вільху, підпер її плечем, і вона затріщала. Коли впала, обрубав шаблею гілки, поклав над

водою та й перейшов по ній на той бік.

Там, під бугром, побачив стару вербу. Стовбур її такий, що і вірьох не обхопиш. Підійшов, а в ній дупло. Прикинув оком. "Тут можна й від негоди сховатися та переночувати" - подумав. І лише тепер звернув увагу, що вже смеркається, що й сам дуже-таки втомився. Коли це чує, неподалік вода жебонить. Ступив кілька кроків і побачив біля калинового куща криницю. Вода в ній така чиста, що кожную травинку чи комашину і на дні видно, і, певне, холодна-холодна. Не зчувся, як ліг грудьми на пружний берег і почав жадібно пити. Здалося тоді, що ніколи не нап'ється. А як все ж відірвався, відчув: сила повернулася. От коли б тільки не горе.

Сів над криницею, обхопив коліна руками та й заляк, все дивлячись на джерело, що струменіло з-під тонкого коріння. Вже й синій вечір повис, і молодик над вільшняком вплив, і зорі розсипались на видноколі. А дві з них мов зупинилися над криницею. Михайло побачив, як, злотом-сріблом заблищали вони у воді. І здалося йому, що то не зірничі, а Мальвініні очі винувато дивляться на нього з-під тоненьких брів. Схопив обломок вербової галузки й спересердя кинув на воду. Вона захвилювалася ледь помітними кругами. І зорі затремтіли. А Михайлові здалося, що то Мальвіна тепер уже чаруючими очима моргає йому.

Переночував у тому ж дуплі. А як проснувся, ранок видався йому таким погожим і чистим, немов усю навколишність цілу ніч мили сонцеликі роси. І так йому сподобалося тут, що нікуди далі не пішов.

Згодом з допомогою шаблі неподалік верби й криниці згородив сяке- таке житло, що більше нагадувало землянку, та й жив, день і ніч згадуючи і покійну неньку, і зрадливу дівчину...

Тим часом навідалася Мальвіна в рідну Миловидівку. І не сама, а зі своїм горем. Впала матері на груди, та як заголосить: "Покарав мене Господь за зраду - і чоловік п'є без просвітку, і мене б"є до непритомності, і діточок доля не дає..."

Як закінчила і тепер лише схлипувала, мати розповіла, що приходив» таки Михайло Вирвидуб і що дуже сумував за нею.

Мальвіна рішуче зіскочила з місця. "Куда він пішов?" - лише спитала. І побігла, так побігла полем у тому напрямку, куди вказала мати.

Хоч тоді майже не було випадків розлучення. Мальвіна кинула виклик усталеним звичаям і вирішила не повертатися до чоловіка-п'яниці й чоловіка-деспота. Коли над горизонтом багатобарвними відтінками вигравали хмарини, Михайло побачив під вечоровим небом жіночу постать. Його гострий, мов у сокола, зір відразу впізнав у тій постаті Мальвіну, і він зірвався з місця, бродом перескочив річку й вихором помчав назустріч. І ні зрада тоді не згадалася, ні образа не відчулася, ні недавня злість не вбавила сил. "Тільки б швидше до неї!" - думалось одне-єдине. А як добіг, ні слова не кажучи, схопив на руки й не зчувся, як переніс через повалену вільшину й лише тепер цілував і цілував - то в уста, то у мокрі від сліз змарнілі очі. Потім майже всеньку ніч просиділи над криницею, і зорі в ній тепло всміхались обом.

Так і зажив Михайло зі своєю омріяною в цій мальовничій безлюдній долині. Незабаром і хату збудували, згодом і інші люди поруч поселились. І хоч спочатку за Михайловою звичкою називали вони той хутірець Голою Долиною, все ж згодом переінакшили й іменували його Новомихайлівкою - честь першого поселенця. Дай Бог їм і діток. Одна лиш біда - самі доньки. Отож після довгого подружнього життя, коли померла Мальвіна, а за нею - і Михайло, зникло тут і прізвище Вирвидуб. Але родове коріння розрослося - розрослося від тих же миловидних дівчат, таких, як була в роки своєї юності чарівна й горда Мальпіна.

* * *

Ще зовсім малим хлопцем любив я кататися на саморобних лижах із гори, що спускалась до верби - пращурки тієї, котра дала притулок згорьованому тоді козакові; ще й зараз пам'ятаю, як, лігши на зелений берег криниці, пив у спекотний полудень її цілющу воду; ще й Досі вчувається, як інколи в інших селах називали мою Новомихайлівку Голою Долиною. І хату пам'ятаю. Звичайно, вже іншу. Але на тому ж місці, де спорудив

її Михайло.

Гепер же, як приїду, в село, лише на місце дивлюсь, де й верба погаємною думою шуміла про минулі роки, де й зірниці всміхались у криниці, де й обійстя першопоселенця було. Але залишилося, навіть розрослося рідне для мене село. І не лише воно, а й ті, де зустрів і де так полюбив козак Вирвидуб свою суджену Мальвіну, і де жила вона. Їх і зараз так називають: Любиме, Миловидівка, Новомихайлівка. І якщо ви подивитесь у довідник адміністративно-територіального поділу Сумської області" то по Підліснівській сільраді побачите назви цих сіл. Вони й розміщені-тут у цьому ж порядку.

Запитання та завдання

1. Як сам автор визначає жанр твору і чому?
2. Чим відрізняється народна легенда від літературної?
3. Які слова у творі вам незрозумілі? Прочитайте їх, поставте наголос. Користуючись тлумачним словником, поясніть їх значення.
4. Продовжіть фрази:
Тема легенди...
Основна думка...
5. Хто з героїв твору вам найбільше запам'ятався? Чому?
6. Про які події розповідає автор у легенді?
7. Що стало з Запорозькою Січчю? Коли?
8. Які твори усної народної творчості про ці події ви читали?
9. Зачитайте портрети героїв. Які художні засоби використовує автор, щоб краще відобразити красу і внутрішні переживання своїх героїв?
10. З чого видно, що Михайло Вирвидуб любив свій край, свою неньку, Мальвіну? Доведіть прикладами з тексту.
11. Якими ви уявляєте героїв? Відповіді проілюструйте можливими засобами (слово, фарби, музика)?
12. Випишіть епітети з тексту і поясніть їх смислове

значення.

13. Чому Михайло не знаходив відради? Де знайшов свій спокій і чому?

14. Яка риса характеру Михайла заслуговує нашого захоплення? Чому?

15. Випишіть назви сіл. Чому вони збереглись?

16. Чому легенду автор назвав "Зорі над криницею"?

8

КЛАС

П.Ключина. Байки

Гумор і сатира Сумщини

Я.Щоголев “Ворскло”, “Слобожанщина”

П.Кочура. “Остання подорож”

Павло Ключина

*Комусь давай чужі світи,
екзотику чужого краю.
Мені ж і снишся тільки ти,
моя любов, мій рідний краю.*

П.Ключина

БАЙКИ

НОВАТОР

- Я, друже мій, новаторство люблю,
-Сказав Іванові Олекса.
-І знаєш, що зроблю?
До новою фургона почеплю
Не круглі, а якісь невидані колеса:
Наприклад, шестикутні.

То вже буде віз!
-Авжеж, - сміється друг.
-Де сів, там зліз.

І яких новаторів,
Щоб їм дорогу дати,
Послав би я... свиней кувати!

СТАРИЙ ГОДИННИК

Старий годинник загордився.
- Біг часу зупиню !..
Сказав - і зупинився.
Стоїть. І стрілкою не поведе.
А час іде.
І вже новий Годинник цокає на вежі:
- Сіє від тебе не залежить!

ШТАТНИЙ ГУДЗИК

Надувся гудзик, матінко моя:
-Не пропаду я, поки свитка ціла.
-Бо штатний я!
І незамінний я!
Хоч і сиджу на хлястику без діла.

ЗА ГРОМАДСЬКИМИ КОМОРАМИ

*Гаврилові громада
доручила*

Комори стерегти.

-І невсипущий, - кажуть, - ти,
-І злодія спіймати є ще сила.
-Гаврило цілий рік комори ті стеріг,
Не розлучаючись з рушницею старою,
Ніхто до нього підійти не міг:
Не спав ночей ні літом, ні зимою.
Старався дуже чоловік.
І все ото за скромну плату...
Та й видно, що старався, бо за рік
Поставив за коморами новеньку хату.

ЛЕБІДЬ

Був теплий день. Світило сонце в небі.
Гуляв вітрець серед лугів і нив.
В маленькім озері купався білий
Лебідь І якось тванню крила забруднив.

Не встиг ще він моргнути оком,
Не встиг подумати, звідкіль біда взялась,
А вже на березі зібралися Сороки
І затріщали:

- Лебідь чорнобокий!
На ньому грязь! Ха-ха! На ньому грязь!
На мить, здавалось. Лебідь розгубився
(Його злякав нахабний крик і сміх),
Та ось пірнув він, хвилиною умився –
І знову білий став, як сніг.

Але не вгамувалися Сороки.
Ще й зараз чути їх злорадний крик:
- Хіба він білий? Чорнобокий!
Такий, як ми...

І це на довгі роки
Вліпили Лебедю ярлик.

ЗАВЗЯТІ РОГАЧІ

- Ми наведем порядок у печі.
Перестановку зробим за хвилину! –
Хвалилися новенькі Рогачі.
І заходилися.
Що візьмуть - перекинуть.
Та знов-таки беруться за своє.
І знов боками торохтять горнята...
- Ну й Рогачі! - Дивується вся хата.
Про розум не скажу, а впертість є!

Запитання та завдання

1. Пригадайте, що таке байка? Які бувають байки?
2. Назвіть засоби виразності читання байок. Відповідь продемонструйте читанням байки.
3. Визначте тематику прочитаних творів.
4. Назвіть особливості будови кожної байки.
5. Що повчального в творах А.Ключини?
6. Назвіть відомі вам літературні байки та їх авторів.
7. Що спільного та відмінного у названих творах та байках А.Ключини?
8. Які традиції народної байки ви можете прослідкувати у творах А.Ключини?
9. Який же гумор творів А.Ключини?
10. Складіть байку.

Яків Щоголев

*Творчість Щоголева дуже цікава і
своєрідна сторінка в історії українського
романтизму.*

П. Волинський

Ворскла

ВЕЧІР

Вечоріє і темніє,
По землі лягає мла,
І не зійде срібний місяць:
Хмара небо затягла.

Хукни ти, моя дружино,
У віконечко на скло:
Подивись, як замітає
Сніг і церкву, і село.

Він подме й на нашу хату
І по стрісі до труби
І широкі, і високі
Понамітує горби.

Стане холодно надворі,
І біда тому, кого
Хуртовина в чистім полі
Та настигне одного!

Ільки ти, моя голубко,
Не журись, що зайде ніч:
Я внесу соломи й хмизу,
Затоплю у хаті піч.

Затріщить сира ліщина,
Розгориться, запала, —
І нехай тоді надворі
Свище вітер, пада мла!

У ПОЛІ

Гей, у мене був коняка,
Був коняка-розбишака;
Мав я шаблю і рушницю
Ще й дівчину-чарівницю.

Гей, коняку турки вбили,
Ляхи шаблю пощербили,
І рушниця поламалась,
І дівчина відцуралась.

За буджацькими степами
Ідуть наші з бунчуками;
А я з плугом та з сохою
Понад нивою сухою.

Гей, гей, гей, мій чорний воле!
Нива довга, в стернях поле...
Вітер віє-повіває,
Казаночок закипає.

Ой хто в лузі — озовися!
Ой хто в полі—одкликнися!
Скоро все засне під млою:
Йди вечеряти зо мною!

Зву... луна за лугом гине,
Із-за хмари місяць плине;
Вітер віє-повіває,
Казаночок простигає...

ВЕСНА

Господи, глянь на сирітськи сльози!
Молються люди водно:

Поїдом їсть нас зима та морози,—
Весну нам треба давно!
Глянув господь — і із теплого краю
В наші степи вітерком
Тихо повіяло. Знаю я, знаю:
Зміниться скоро кругом!

Слухай: усе вже готово у бога:
Рушиться по полю сніг,
Свиснув бабак, почорніла дорога,
Струмень в ярочку побіг.

Ось воно сонце ще більше пригріє,
В лузі закаркає грак;
Повідь низи і долини покриє,
Піде по річці байдак.

В'кого душа є і серце ще б'ється,—
Рано вставай на зорі:
Скоро із вирія птиця зав'ється,—
Диво побачиш вгорі.

Гуси під небом почнуть гоготіти;
Стрепета, утят, чайок
Хмари без пам'яті будуть летіти
Жадне у рідний куток.

Ще потеплійша і будуть вкриваться
Листом зеленим луги;
З чистої річки почнуть підійматься
Темні пучечки куги*.

Паром, як морем, покриється балка:
Сівом одягнеться лан;
Сіті із човна розкине рибалка,
Пусте отару чабан.

Може, жадаєш в раю побувати,
Так не барись і рушай
В лісі веселую зорю стрівати:
Там ти побачиш той рай!

Он озерко проміж сосен блиснуло,
Аїром гра вітерок;
Виплила качка, об воду плеснула,
З пасіки в'ється димок.

Слухай: зозулі в гілках закували,
Дятел у сук торохтить,
Івілга свище, шпаки закричали...
Все, що ні є там, тріщить!

Ну ж, коли хочеш в раю побувати,
Так не барись і рушай
В лісі веселую зорю стрівати:
Там ти побачиш той рай!

**Водяна рослина.*

ЧЕРЕВИЧКИ

Як до милого ходила,
Черевички я купила.
Черевички з підківками,
Та й натерпілась я з вами!

Чорнобрива й білолиця,
Як прийду було до Гриця,
Черевички тільки рипнуть —
Вже у його й двері скрипнуть.

Він ті двері відчиняє,

А на мене поглядає.
Черевички з підківками,
Та й натерпілась я з вами!

Як іти було зберуся,
Все немов чогось боюся;
А моя тим часом мати
Почина мені казати:

“Доню, доню, в темні нічки
Знапастиш ти черевички!”
Мати правдоньку казала:
Черевички я стоптала.

Вже ж у їх не стало рипу,
А у Гриця в дверях скрипу;
Що ж подіялося з вами,
Черевички з підківками?

Поки ви були новенькі,
Був до мене й Гриць любенький;
З того ж часу, як стоптались,
Щось та інше з Грицем сталось.

Черевички - невеличкі,
Ви стоптались в темні нічки,
Та і все стопталось з вами,
Черевички з підківками!

СТЕП

Іду шляхом; сонце сяє,
Вітер з травами говоре;
Перед мною і за мною
Степ колишеться, як море;

А затихне вітер буйний,—
Степ, мов камінь, не двигнеться
І, як килимом багатим,
Ввесь квітками убереться.

Он нагнулась тирса біла,
Звіробой скрутив стебельці,
Червоніє материнка,
Як зірки, горять козельці;

Крикнув перепел в ярочку,
Стрепет приснув над тернами;
По кущах між дерезою
Ходять дрохви табунами.

Тихо всюди тільки де-де
Вітерочок пронесеться,
Та на землю із-під неба
Пісня жайворонка ллється...

Степ зелений, степ широкий!
Ще узька твоя дорога:
Тим же тут молитися можна,
Тим тут можна бачить бога!

ОСІНЬ

Висне небо синє,
Синє, та не. те!
Світе, та не гріє
Сонце золоте.

Оголилось поле
Од серпа й коси;
Нігде приліпитись
Крапельці роси.

Темная діброва
Стихла і мовчить;
Листя пожовтіле
З дерева летить.

Хоч би де замріла
Квіточка одна;
Тільки й червоніє,
Що горобина.

Здалека під небом,
В вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.

Все, що зеленіло,
В'яне й умира;
Умира безслідно,-
Та воно й пора!

Квітці хоч і осінь,
Так і літо є;
Людям же й без літа
Осінь настає.

Жалко не того, що
Смерть собі бере
Знівечене роком,
Хворе та старе.

А того, що мічну
Силу і красу
Ломе, як билину,
Суше, як росу!

ВЕЧІРНІЙ ДЗВІН

(З Козлова)

Вечірній дзвін, вечірній дзвін!
Багато дум наведе він
Про рідний край, де я розцвів,
І щастя знав, і де любив,
І як, прощавшись з ним, один
В останній раз там слухав дзвін!

Як марево, весна моя
Пройшла; її не бачу я!
І скільки вже нема в живих
Тоді веселих, молодих!
Вони спочили як один;
Не чутен їм вечірній дзвін!

Засну і я в землі сирій!
І по долині не моїй
За вітром пісні прогусті;
Там інший лірник буде йти,
І вже не я, а стане ві н
Співати там вечірній дзвін!

«Слобожанщина»

ЛІТНІЙ РАНОК

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішне
В яр і золото долина,—
Встань і ти, моя дитина!

Ранка тратити не треба ;
Дочувайся: із-під неба

Пісня жайворонка ллється,
То привіт тобі несеться!

Подивися на рослину:
Кожну квітку і травину
Криє божая сльозинка —
Діамантова росинка.

Вітерок на тебе дише,
Джерегелями* колише:
На ушко тобі шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

І незчуєшся, як літо
Буде осінню зажито:
Пожовтіє в лісі гілля
І посхне рясне бадилля.

На долині холод стане;
Як рослина, й серце зв'яне,—
Серце — та ж росяна нива:
Схне, як стерні після жнива;

Оттоді прохай ти ночі,
Щоб не знали світу очі,
Щоб ти спала і ввижалось
В сні, як літо наближалось;

Як схід сонця був розкішний,
В полі слався килим пишний,
Перед вічми сяли мрії
І в душі жили надії!

**Дівоча коса, заплетена вінком.*

ЗАПОРОЗЬКИЙ МАРШ

Ми пришли до кошового,
Кажем: волю нам вволи;
Гей, немає ж в нас нічого,
Бо що й мали - пропили!

Загула козацька рада:
Батько волю нам вволи,
Йї колихнулася громада
До кордону з куренів.

Ржуть на волі добрі коні,
Гострі шаблі брязкотять,
І шапок верхи червоні,
Як маки на нас горять.

В небі хмарки не за хмаре,
Сонце в променях блищить,
З півдня вітер варом варе,
Тирса в'яне, степ мовчить.

На могилі ворон кряче,
І орли десь крекотять;
Ворон в полі здрбич баче,
На бенкет орли летять.

Гей, летять, орли охочі,
Та пазури нагостріть
Родирати чорні очі
Тим, кому недовго жить.

Лютий ворог лихо чує;
Зна він, чим годити нам:
Про орлів бенкет готує,
Срібло й золото козакам.

І багаті, і веселі,
Славні славою дідів,
Ми від вражої оселі
Подамося до степів.

Будуть коні у попоні;
Золочені остроги,
З рипом чоботи червоні
І жупани дорогі.

Бачим кадівби з кірцями:
Вік короткий, треба жить!
Хай гуде земля під нами,
Й Січа кипенем кипить.

Лірник візьме кобзу в руки,
Вдаре пісню по ладам,
Щоб згадали пізні внуки,
Як жилося їх дідам!

ЛИСТОПАД

Звелось літо, і не знать,
Як день за днем минув,
І серпень дав, що можна дати,
І вересень майнув...

Морозний вітер в гай і ліс
Подув з холодних міст
Й нещадно з дерева обніс
Червоно-жовтий лист.

І висне небо в ті час,
Немов циновий дах,
І стигнуть краплі від роси
Як сльози, на гілках.

А ти, що осені настиг
Та просвітку не знав,
Чи хоч єдиний лист зберіг,
За котрим жалкував?

І чи хоч краплю теплих сліз
Зоставив від весни,
Щоб плакати так, як плаче ліс
За літом восени?

ПРЯХА

Рано-вранці я вставала,
Мичку микала та пряла;
А серденько занудилось —
Веретенце не крутилось.

Рано-вранці я вставала,
Півпочинка не напряла:
Думка серденько мутила,
Все до милого летіла...

Я боялась: буде мати
За роботу докоряти;
А матуся догадалась,
Чом та нитка не сукалась,

І, заглянувши в давнину,
Вже не лаяла дитину.
Постривай же, в іншу нічку
Не одну спряду я мичку:

Сокіл мій мені присниться —
Веретенце завертиться:
Нитка чиста і тоненька

Побіжить з пучок рівненько,
І поки те сонце зійде,
Не один починок вийде!

Запитання та завдання

1. Виразно прочитайте поезії. Визначте їх тему.
2. Що єднає твори Є.Щоголева? Доведіть рядками віршів.
3. Доберіть ланцюжок художніх засобів, які розкривають смислове навантаження заголовків.
4. Які, на вашу думку, твори належать до збірок “Слобожанщина” та “Ворскло”? Чому?
5. Що спільного у цих віршах?
6. Які почуття викликають поезії? Чому?
7. Проілюструйте один із віршів.
8. Яка особливість поетичного синтаксису одного із віршів (за вибором)?
9. Зробіть художній аналіз одного вірша.
10. Чи близькі поезії Я.Щоголева сучасному читачеві? Думку доведіть.
11. Назвіть риси романтизму у творах Я.Щоголева.
12. Чи можемо стверджувати, що Я.Щоголев – романтик? Доведіть свою думку.

Панас Кочура

Я жив минулом, бо я не мав майбутнього...
П.Кочура

*Глибокий творець, у якого всім нам,
письменникам життєвої мудрості вчитися
треба.*

П.Тичина

ОСТАННЯ ПОДОРОЖ

(Уривок із оповідання)

Безлюдним шляхом стомлено біжать коні, за возом здіймається хмара пилуки, поволі осідаючи па придорожні верби, на поруділу, висушену сонцем траву. Далекий ліс, наближаючись, не здається вже синьою горою, що громадилась на краю землі, підпираючи баню високого неба. Ліс краєм підходить до шляху, і вже помітно, що осінь поклала на дерева свої сліди, наче хтось побризкав світлими фарбами зелені крони.

Довкола тиша; тільки іноді з щебетом пролетить над шляхом зграя пташок і розтане в синьому просторі неба.

Немов у величезному альбомі, створеному великим майстром палітри, розгорталися все нові й нові краєвиди, а Шевченко сумними очима проводжав спалену сонцем Сіверську землю. Він думав про людей, про тяжке кріпацьке буття на землі, яку любив усім серцем, за якою сумував у розлуці. Ще на засланні мріяв побувати в рідному краю, посидіти на другому березі Дніпра, побачити своє село, родичів, земляків. Відпочити тілом і душею, почути ніжне слово від сестри, глянути в її глибокі, як дніпрові води, і такі ж чисті очі. І ось бажання врешті здійснилось, та не *принесло* жаданої втіхи і спокою. Хтось доніс, що він богохульствує, розмовляючи з селянами, підбурює їх проти поміщиків. Його спершу заарештували, а потім прийшов наказ негайно повернутися до Петербурга. Довелось залишити Україну.

По дорозі з Києва до Петербурга Шевченко заїхав до села Гирівки (неподалік від Конотопа), до родини Лазаревських, з якими був давно знайомий і дружив. У селі постійно проживала мати братів Лазаревських Афанасія Олексіївна, і в неї саме гостювали два сини - Федір та Іван, студент Петербурзького університету.

Два дні минули, наче сон, а третього дня вранці вирушили в дорогу з Гирівки на Кролевець, де була замужем за судовим засідателем Огієвським єдина дочка Лазаревських Глафіра. Разом з Тарасом Григоровичем їхали і обидва брати Лазаревські: Федір на службу, а Іван до університету.

Біжить дорога, утоптана босими ногами кріпаків, накочена колесами пишних карет поміщиків та урядовців, пропливає земля, щедро полита потом та сльозами селянськими, і все більш сумніше постове чоло.

Поглядаючи на Тараса, мовчать і його супутники. Першим порушив мовчання Федір. Хотів відірвати друга від думок. Може, розважиться, повеселішає, почне жартувати, як у Іривці. Але Шевченко глянув на Лазаревського, ніби не розуміючи, про що той говорить. Лише згодом, погоджуючись з Федором, кивнув головою:

- День справді гарний. Кінець літа, останні сонячні дні. Люблю в такій порі вийти на гору, сісти і милуватись природою. Синіють далекі гаї, небо високе, куди не глянеш - простір і море світла. Рай земний, якби тільки й життя було таке світле...

Нічого на те не відповіли брати Лазаревські, тільки Федір пильно глянув на Тарасове обличчя, суворе, ніби скам'яніле, і опустив очі.

Дорога пішла лісом і ніби повужчала. Якусь хвилину Тарас дивився вперед себе. Дорога нагадала йому довгий коридор Олексіївського рavelіну. Дивна річ!.. Похитав головою, ніби намагаючись скинути важкий тягар.

- І чого тільки не створили на землі люди. Каземати, фортеці, церкви, кайдани. Великі плоди творчості на спомин нащадкам. Дійсно, і буде чим згадати царів і царенят. Коли б їм, проклятим, голови постинали...

- Ну, що за настрій, Тарасе Григоровичу? - з докором сказав Федір. - Нащо вбивати себе думками, та й кому полегшає, коли будеш ятрить в серці рану?

- Правда твоя, легше не стане на землі, зате гострішою буде ненависть у душі.

- А що з того, друже мій? Моє невдоволення, мій протест подібний пилиночці проти оцього могутнього дуба, - показав Федір на старого красеня з порепаною корою і товстим покрученим гіллям.

Тарас глянув на дуба, і очі його спалахнули:

- Якщо один озлишся, то, справді, ніщо в житті не зміниться. А якщо проти темного царства повстануть мільйони, то

очистять землю від скверни вогнем і мечем. Один чоловік безсилий, а гурт - велика сила! Що зробиш однією сокирою? А мільйон сокир так вдарять, що не тільки від цього дуба, а від цілого лісу тріски полетять. От що таке, Федоре Матвійовичу, мільйон! Хто вистоїть проти такої могутньої сили?... Жаль тільки, що я не доживу до тих часів. А якби дожив, то, може б, і ми подержали в руках святопомазану чуприну...

Федір витер хусточкою обличчя і з жалем зауважив, що неспроможний нічим зарадити Гарасовому смутку. А яким він здавався безтурботним і веселим у Гирівці. Багато розповідав смішних пригод, жартував. Та ось, проїжджаючи хутором, побачив виснажених кріпаків, обідраних дітей, -і нічого не залишилося від тієї веселості. По дорозі спинялись у селі Гути, у знайомого Лазаревським пана Колодчевського. Той гостинно їх прийняв, розповідав смішні анекдоти про повітових панів та чиновників, але Гарас залишився похмурим, обтяжений власними думками...

Федір не помітив, що Гарас давно вже пильно вглядався в шлях. На перехресті доріг сірів гурт людей, що, певно, сіли відпочити. Це були прочани з різних кінців Чернігівщини. Були тут хворі, каліки, змучені горем, виснажені люди. За сотні верст йшли вони, ступаючи босими, чорними як земля ногами, несучи невиплакане горе в душі. Багато їх зустрічав Гарас під час подорожі, і гострий біль проймав серце: марно шукали люди те, чого не можна було знайти.

Шевченко наказав спинитись і, легко ставши на землю, привітався до людей. Побачивши проїжджих панів, стомлені дорогою прочани неохоче підвелись з землі, зняли брилі й картузи і низько вклонились, відповідаючи на привітання.

- Здрастуйте, пане, з вівторком вас!..

Шевченко заперечливо махнув рукою:

- Який з мене пан?! Я такий же пан, як і ви. Звідки бог несе? Дядько в брилі, з рудою ви цвілою борідкою пояснив:

- На прощі були в Києві, а дехто і до Почаєва дійшов. Находились по світу, що й ноги попухли, і дива дивного набачились, а оце зійшлись на перехресті і один одного розпитуємо, де хто був, що бачив та що собі придбав у святих

місцях.

Всі знову низенько вклонилися, з цікавістю поглядаючи на вусатого чоловіка, зовсім не схожого на пихатих панів.

- Не кланяйтесь, - попрохав Швченко. - Га сідайте, чого стоїте, потомилися ж у дорозі.

- Га ми звичні стояти, - відповіли прочани, сідаючи на суху землю. Тарас і собі присів на моріжок.

- Розповідайте ж, яких новин назбирали, блукаючи по світу, та з чим повертаєтесь.

Прочани охоче й відверто розповідали Тарасові про свої мандри, про життя.

Старенький, зігнутий чоловік у полотняних штанях і в такій же сорочці заговорив перший:

- Послав мене наш пан, щоб я викрав вулика з пасіки у сусіднього папа Лисогора. З ним, бачте, паш пап у сварці і завів позов за землю. А в мене до крадіжки хисту немає, бо я за все своє життя нічого чужого не взяв, то мене й спіймали на пасіці. Побили так, що кров ротом пішла. Напівживий приліз я до свого двору, а пан розгнівався, що я такий недотепа, та й наказав на стайні провчити. Три тижні колодою лежав після того. Думав, помру, та бог смерті не дав. Очуняв, на ноги зіп'явся, а розігнутися так і не зміг. Отак і ходжу припнутий до землі. Пан гнівається, що до робота не здатний, а що я вдію і чи моя в тім провина. Що красти не навчився. Та, на моє щастя, з Петербурга приїхала панночка. Відпросився в неї на прощу, може, думаю, бог мені сили поверне і розігне, бо як же такому на світі жити...

- Ну й як? Допоміг бог?

- Та поки що... як бачите, - зітхнув чоловік і квапливо почав щось діставати з торби. Вийняв пляшечку, показав Тарасові.

- Свячена!.. Та ще купив мірри від голів святих угодників. Казали, Що як буду мазати нею спину та пити по десять крапель води, то спина розігнеться і здоров'я повернеться...

Господь бог милостивий до нас, своїх грішних, - втрутився у розмову чернець у засмальцьованому підряснику і старій камілавці на маленькій голові. - Розправиться спина, і будеш дужий, аки Самсон. Я все життя мандрую по святих місцях, яких тільки чудес не довелось зріти. Воістину велія милість господня

і дивні діла рук його. Сльози Почаївської божої матері па моїх очах заживили смертельну рану, а сліпець видющим зробився. Без поводиря пішов, бога прославляючи. Тільки треба приходити до бога з вірою в серці, смиренням і покаанням. І з молитвою гарячою. Годи й благодаті сподобишся.

— А ти якої благодаті в нього вимолив? - спитав Шевченко. Чернець блаженно усміхнувся:

— А мені нічого не треба. Життям я задоволений і не ремствую. Я раб божий, і що господь милостивий посилає, тим я і задоволений. Птиці небесні не сіють і не жнуть, а господь їх годує. І я милостю божою не голодний.

Прочани важко зітхнули, не дуже довіряючи цій мудрості. Вони й сіяли, і жали, і досита хлібом не наїдалися.

— У мене донька хвора, - озвалася стара жінка, що досі не втручалася в розмову. - Покриткою панич залишив, а стара пані проходу їй не дає, поїдом їсть, бідну. І захворіла вона, сердешна від такого життя... Порадив мені чоловік божий купити святу стружку від гробу господнього та колючку від тернового вінця Ісусового. Кажуть, якщо зашити в доччину одягу, то одужає донька... Жінка заплакала гірко і безпорадно.

— Брати і сестри мої! - промовив співчутливо Іарас. - Не допоможуть вам ні стружки, ні пір'я з крил архангелів, що ними торгують безчесні крамарі, аби виманити останнього шага в темної людини. Не те купуєте, люди, не те...

— А що ж треба купувати? Навчіть нас, коли ваша ласка.

— А що купують, коли йдуть на звіра лютого?...

— Іарасе Григоровичу! - мало не скрикнув наляканий Федір Лазаревський. - Час вирушати, бо дорога далека, а сонце вже низенько. Не ночувати ж серед поля...

— Поїдемо зараз, друже, поїдемо, - заспокоїв його Шевченко, але й не думав вставати з моріжка.

Федір нервував, стривожено поглядаючи на шлях.

— Кажуть, що усе від бога, - продовжував своє Іарас. - І радість, і сльози. А чому ж радість завжди випадає панові, а сльози та горе нашому братові-трудоареві? Чому бог такий милостивий до кровопивців і такий черствий та глухий до чесних людей? Замисліться над цим. Найсвятіше на землі - людина! А

людину б'ють, ображають, топчуть ногами, безкарно знущаються над її душею. І після того ще й повчають коритись багатому, любити царя і молитися за нього. А за що любити?..

— Тарасе Григоровичу, - в розпачі промовив Федір, - коні не стоять! їдьмо, друже, прошу!.. - і мало не силоміць повів Шевченка до воза...

І знову безлюдний шлях, прибиті порохом верби та вигоріла трава обіч дороги.

Запитання та завдання

1. Коли відбуваються події, зображені в оповіданні?
2. Хто є героями твору? Що ви про них знаєте?
3. Який настрій у Тараса Шевченка і чому?
4. Яке ставлення Т.Шевченка до прочан?
5. Що хотів сказати Т.Шевченко словами: "Не те купуєте, люди, не те..."?
6. Чому Федір постійно втручався в розмову Тараса Григоровича з прочанами?
7. Для кого описана подорож була останньою?
8. Прочитайте, по можливості, оповідання "Остання подорож" повністю.

Євген Васильченко

БАЙКАР І ВІНОГРАД

Дозрілий Виноград схилив янтарні грона.
— Чудовий урожай! — сказав Байкар. —
Мені б ото в байки такий нектарі
— Ех ти, сірома! —
Заворушився Виноград. —
Дозріє байка і живе, мов сад,
Десятки, сотні років.
А я дозрію — пресом вижмуть соки,
І жмаки залишаються... Гірка
Подібна доля...
— О! Але ж така
І в мене! Давлять з байки сік.
Або сатиру геть засолять,
Або за критику під? бік:
Чого, мовляв, дрючки їм у колеса
Втикаю повсякчас?
Ех, доля-долечка однакова у нас:
Обох затискують у пресі.

ХУДОРБА

— Твоя кобила. Хомо, щось худа...
— Та це така порода.
— Ага, розкажуй. Бо недоїда.
— Ні-ні! Вона худюща зроду.
Хоч їсти їй я кожен день даю.
Хоч і живе вона, як у раю.
Від того, певне, і лінива...
— Що ти!
Хіба ж такій худющій до роботи?
Вона й без воза ледве йде!
— А я гадаю, Петре, це — дурниці.

у мене зріє рішення тверде:
Ось зменшу раціон цій молодиці,
Зубами, клята, як застукотить —
Потягне воза вмить?
За тиждень до Хоми зайшов Петро.
— Ну, як життя?
— Вже підвело нутро!
— Чому ж?
— Та бий його нечиста сила!

Чомусь копита вбік підкинула кобила
Позич мені що-небудь па обід,
Но з поля не завіз ні картоплини,
Ані тобі зернини...

Біди, біди чекаги слід
у тій країні,
Де людям платять, як скотині.

КРИВЕ ДЗЕРКАЛО

— Немає правдоньки на світі! — плаче Кішка.
— Немає — і гаразд. Нащо тобі вона?
— Мовчи, Горобчику, як голова дурна!
Мене Бровко нагнав, і я забила ніжку!
А я ж Бровкові не чинила зла.
— Виходить, Кішечко, ти правдою жила?
— Звичайно, правдою. Бо не люблю брехати.
І брехунів, тим більше, не люблю!
— А хто їх любить? Спробуй запитати —
Всі скажуть: ні! Я Господа молю.
Аби любов до правди, як до Бога.
Живі серця вела до перемоги
Добра у світі, у житті!

Та це не все. Молитва є молитва,
А чи сама готова ти до битви
За ідеали ці святі?
Ти, Кішечко, по правді, що зробила?
Ну. діток, знаю, породила.
Але ж моїх, жовтеньких, вже нема!
Не ти їх видерла? Ще й плаче!
Та ще неправдою зве діяння собаче!
Щоб правда вік жила — роби її сама.

КАЗКА

— Ви знаєте Алі-Бабу?
— Авжеж! Читали дивні речі.
Але то казка для малечі.
Для нас, дорослих, це табу.
Ми — реалісти, вірили в химеру...
— Але ж я знаю ту печеру!
Як хочете, туди вас поведу.
Ми бідняки, а там — розбагатієм
І будем жити вільно, як зумієм,
Панам на заздрість і біду!
— Веди!
— Не треба!
— Замовчи ти!
— Вперед!
— Ні кроку!
— Відступись!
— Я поведу вас! Я ж бо вчитель!
А хто не хоче — підкорись!
Пішли, посунули. В дорозі
Всього було - і плач, і кров.
Дійшли нарешті... Будь здоров!
Печера с, та на порозі
Скелет з косою захолов.
— Вперед! — команда пролунала.
Пішли на штурм, немов бики.

І смерть косою перебрала
Розлючених людей полки.
Ще натиск, ще — і проломили двері.
І холодно, і страшно в тій печері.
І ні тобі халви, ні хліба, ні бобів,
Ні золота, ні перлів, ні алмазів...
— Назад пішли!
— Ти що?! Ні в яким разі!
Ми все добудемо!
— Нас маєш за рабів?
В печері золото шукати?
І жити в темряві? Ми тут жили.
Як вчила нас історія щербата.
Коли ще мавпами були!

* * *

Даруйте, друзі, Бога ради,
Ще з попелу віків
Я вигріб кочергою слів
Ще ніч одну Шахерезади.

ДАВАЙ — І БАСТА!

У гай, прославлений ще в сиву давнину
Чудовим солов'їним щебетанням,
Ворону занесло. І не одну.
Ото оговталась та за споїм бажанням
Гніздечка завели у тім гаю.
Бо бачили, як кожен сам свою
Оселю прикрашає.
Як хочеться душі — співає.
Ідилія. Але... не поспішай.
Ти чуєш? Там хтось за хлинувся криком,
Щось назріває неймовірно дике,
Принишк співучий гай.
Не чути тьохкання і свисту,

Ні «цінь-цвірінь», ні «спать пора».
І в німоті до болю голосисте
Лу нас всюдисуще «Крр-ра-а!»
Ідилії нема. Зібралися пернаті:
— Ви знаєте, що в нашій рідній хаті,
В гаю оцьому, солов'їний спів
Був нашим засобом до спілкування.
Його й утвердимо без зайвих слів
Як мову нашого єднання!
— Мовчала б, Ластівко! — Ворона надулась
То пискотіння, а не мова.
Давайте каркати, як он в отій діброві...
— А зась!
Ба, яка мудра! Хочеться колізій?
Гай солов'їний, то і мова — теж!
А хочеш каркати, то каркай скільки влізе.
Лише не надривайся так!
— Авжеж! —
Погодилась Ворона та горласта.

* * *

А в нас — не те. Подібна їй братва
Кричить, що попрані воронячі права!
«Даєшь» державною їх мову — й баста!

ФОТО (БАРТЕР)

Негатив:

До курника забрався Тхір.
Нашкодив, наробив переполоху.
Хазяйка вранці з криком на весь двір
На кожну курочку зливала ахи й охи.
Господар тс почув, потилицю пошкріб:
— Якщо це справді так, то вже за пару діб
Потрібно злодія зловити!
На чисту воду вивести Тхора!

Сусіди ці слова зустріли на ура.
Аби самим від розпачу не вिति.
Бо, як не є, а в кожного курник.
Тож почали шукати. Тхір же зник
Ще з тої ночі.
Стоять сусіди, вирячивши очі...

Позитив:

Дванадцять «Вольво». Так, солідна шкода.
— На чисту воду! — спікер проказав.
Але парламент як Тхора шукав?
А так. Зітхнули обранці народу,
туди-сюди — Очима повели
Ніде немає... чистої води!

ФОТО (ПРИВИД)

Негатив.

Від жаху люди в місті показались.
Розважливості наче й не було.
Кругом обман, підлота, зло...
— Цс суд страшний настав!
Або нечиста сила Запанувала на землі...
— Помилуй, Боже, грішних!
Я чула: цвинтарем вже ходять уві млі
У білих саванах...
— Ай, горенько неvtішне!
То ж привиди! О, Мати пресвята!

Позитив:

В парламенті — звичайна суєта.
Але і там вже появились зрячі.
Сказав один: — Я думаю, що ми,
Або прем'єр, чи президент людьми
Вже не керуємо. Хтось інший владу має
І занімів. Злякавсь. Недоказав.
Бо владний ПРИВИД мислячих карає

З тих пір, як до Європи заблукав.

ЛАКОНІЧНА ВИВІСКА

Сказали Кобрі: — Ти занадто довга!
І важко тіло отаке
Тягти, звиваючись. Каміння шкіру човга.
Пораниться...
— А що робити?
— Як що? Потрібно скоротити!
— А що скорочувати?
— Довжину свою.
— Та я про це вже думала давненько.
— Ну, то й скорочуйся швиденько!
І почалося в тім краю
Щось, як казали, історичне,
Для нас незвичне.
На Кобру глянеш — досягла мети!
Сама лиш голова та ще отруйні зуби!

* * *

Одного дня, мій друже любий,
Ми завітали... Господи, прости,
До міністерства... Знаєте, якого?
Зв'язку. Подякувать. Що вийшло з того?
Нічого втішного. Але
Дізналися, що й там «скорочення» в пошані.
На вивісці вже міністерство зле
Не значиться. Блищить, мов на екрані,
Не довге речення, що нам не до смаку,
А лаконічне

МОНСТР зв'язку

БАРАНЯЧА НОСТАЛЬГІЯ

Спіймали Барана і кинули у клітку:

—Отут ж й ви!

Бо там позбудешся дурної голови.

Вовки з'їдять тебе ще влітку.

Тут поживеш.

— Адже трави нема!

— Дамо.

— Води немає!

— Буде.

— А воля? Степ, гаї...

— Ну що ти, як зануда?

Ми всі в цьому загоні живемо.

--А я не хочу, бо люблю свободу.

— Ну, досить!— Лев розмову перервав.

Баран замовк. Жував траву, пив воду,

І врешті геть забув, яких лишився прав.

Минали дні, спливали роки.

Загинув Лев, і без мороки

Дісталася свобода Барану.

— Виходь! — йому кричать, — виходь
із халабуди!

Тепер ти незалежний, братику.

— Та ну?

— Звичайно! Степ, гаї — вдихай на повні груди!

—

А де трава? Води не бачу теж...

— Все буде. Зробимо.

— Авжеж!

Коли ще зробите. Ні-ні, дурна затія.

Хто має мозок — зрозуміє:

У клітці в мене все було.

У клітку хочу! Незалежність — зло!

Світлана Геренко

ПРИВАТИЗАЦІЯ

Оце так новина! SOS, шедевр, неймовірність, фантазія - все разом. Маленькі Бурячки загули, ой загули. Здасться, епіцентр усіх міжнародних подій перемістився саме в це сільце. А натворила «історичну інформацію» Клавка Муха. Чортяка! На всю державу, на весь світ, без ніякого там інкогніто оголосила про свою приватизацію. Зі сторінок республіканської газети, ще й потрет свій подала. Отака собі солодко - притягальна жіночка, з лукавим поглядом та бісиками в, очах. Переконливо просила, (інакше за свої дії не відповідає), мужичків рідної держави просить не турбувати, майже ніяких надій Клавка не залишала і представникам чоловічої етап близького зарубіжжя.

Зате широкі простори відкривалися сильній статі з далекого зарубіжжя. Клавка відкрито і гордо заявляла, що в неї назбиралося стільки любові, ніжності і всіляких там інших жіночих резервів - принад, які вона сповна подарує мужчині гідному і культурному.

Жінки Бурячків одразу визнали Клавку ненормальною, а мужи-кам закортіло в'яснити глибше оті «резерви - принади». Допитливих сміливців чекала невдача — троє повернулися з перебитими ребрами, четвертому перепало за шию помий. Та враз жителі обох статей зацікавили і остовпіли, коли невдовзі ранкової пори в напрямі хати Клавки Мухи поплив «Мерседес» кольору мокрого асфальту. Не вийшли в поле трактори, недоєними залишилися корови, негодованими поросята, кинуті напризволяще гуси та качки. Баба Одарка відмінила планове гнання самогону. А 90-річний дід Гнат, що вже два роки нерухомо лежав на печі та стогнав, зібрався з останніми силами і - виповз на вулицю. Закрили сільраду, пошту, магазин. Усі чекали.

Під вечір — міні-інтерв'ю присутнім давав перекладач Вася. Клавка й через губу, не плюнула. Сіла в «Мерседес» мов Софі Лорен. Васю ж ледь не розтерзали. А все-таки дізналися, що

Джон оцінив Клаузіну (тобто Клавку) як жінку «О'кей» і везе її за океан, де пан. з Бурячків чекає рай. Приватизація відбулася.

...Через півроку на ім'я Марусі Кислиці, куми Клавки, прибув пакет. Фотокарток десятків зо три. Клавка у різних видах. То мов королева в сукнях до п'ят обвішана коштовностями на різних балах, то майже гола на Канарських островах. У власних віллах, оранжереях, біля машин різних марок. Був і лист на додаток, та про нього Клавка заборонила кумі й слова промовити. «Витримаєш, — писала приватизована Клавка, — пришлю посилку з таким барахлом, що тобі й не снилося. Ой, кумасю, погибаю я в цій розкоші. У них тут усе нуль проблем, — сала не їдять, солі крупної і дрібної навалом. Нічого не консервують. Від Джонових люб'язностей та «плиз» тошно. Не знаю, чому, але так часто почала Задувати свого придуркуватого алкоголіка Стьопу, який щовечора кидався на мене і з кулаком, і з матюком. Про всі мої душевні переживання тут нікому не розкажеш — не зрозуміють. Отож, виливаю їх тобі, а ти дивись, тримай язик за зубами. Ти мене знаєш, проговоришся — відчую й на далекій відстані. Змовчиш — подарунків гору пришлю». Три дні кума Маруся трималася як партизан, все уявляла, як скине гумові чоботи, робу і зодягне заморське вбрання. Четвертого ж дня встала як завжди о четвертій, зібралася на ферму, поклала в надійне місце таємного листа і пішла до своїх жінок.

«Прости, кумасю, — промовляла дорогою крізь сльози Маруся, — добровільно відмовляюсь від подарунків. Ти ж знаєш, Клавко, хоч ти тепер і Клаузіна, нашу породу. Як втриматися, як не прочитати усім селом твого листа. Прости мене ще раз, приватизована Клавко, дорога моя кума...»

АЛЕРГІЯ

Ой, як я ненавиджу м'ясо! Ковбасу — на зуб не хочу! Не терплю смаку тушкованих кролів та смажених в аджиці курей, заливних язиків, баликів, паштетів, домашньої ковбаси, буженини... У мене на все це повна алергія. Я так ненавиджу м'ясні продукти, як колись ненавиділа імперіалізм — найвищу

стадію капіталізму.

Довгі роки не знала історичної правди про харчування, зокрема; про шкідливість м'яса та всього того, що з нього виробляють. І сміялася разом з усіма з ненормальних капіталістів, які за п'ятигодинну ділову зустріч з'їдали бутерброд повною вагою в 14 грамів та випивали 47 грамів коньяку.

Соромно за себе, рідних, друзів, знайомих, бо наш мозок довгі роки всипляли апетитом. А ми, нерозумні діти, піддалися такій провокації. На що вже творча інтелігенція і та потрапила в полон спокуси -їла сало.

Та історична справедливість восторжествувала. Обставини працюють не ідею — ідею постійного постування, повного очищення організму від усякого сміття та шлаків. О, яка це чудова штука! Неповторна і солодка як перший сон. З'їдаєш салат з кульбабок, приправлений шпоришем, запиваєш кавою з кропиви, а на десерт — чотири ягідки бузини. І летиш. Легко й граціозно. Душа виспіває, ноги просяться у танок.

Тільки одна-єдина тривога раз у раз поколює в серце — є ще ж нещасні люди, які їдять балики і радіють з цього. Бідолахи! Вони й досі в тумані страшних пережитків Тож пошли їм, доле, алергію. Нехай і вони звідають неповторне почуття польоту від салату до кульбабок.

Петро Гришко

ПРИНЦИПОВИЙ ФЛЮГЕР

Крутивсь довгецько Флюгер вдень
і при зорі
Межи вітрами угорі.
Та поступово весь іржею вкрився,
Став скреготіти й зупинився.
Сердитий зітер аж гуде —

А він і вухом не веде!
І повернулось діло круто:
Він опинивсь на купі брухту,
Побачивши його, іржаве Рало
Здивовано спитало:
- Чого це ти
З такої висоти
Попає сюди?
Видать, комусь не догодив?
Чи працювати не хотів на совість?
А Флюгер:
— Постраждав за:принциповість...
Овва!

Подібне із чинушами буває.
У главку діло розвалив Данило.
За це його, відома річ, звільнили.
Тепер на людях в нього тільки й мови:
— Я постраждав за те, що принципово
Боровся за перебудову.

МЕТЕЛИК У КАНДИДАТАХ

Як готувались вожака
обрати у гаю,
Кандидатуру і Метелик висунув
свою.
На зборах він розповідав про себе:
— Мені підвладні поле, гай і небо.
Мов квітка чарівлива, зроду
Собою прикрашаю я природу
І красою всім приношу насолоді ..
Напевне, треба вам радіти,
Що отакими будуть в мене й діти!..
А далі він свою програму викладав

Та обіцяв перетворити гай
У рай.
Казав багато. Тільки не згадав.
Що гусінню він був і листя об'їдав.

ЛИСЯЧА ДИРЕКТИВА

Представником своїм в гаю
Ведмідь призначив Лиса.
— Права широкі. — мовив, —
я тобі даю.
Наводь порядок там. Дивися.
Не забувай про інтереси колективу...
І Лис небавом видав директиву:
Пташкам забороняю вити гнізда
на гіллі,
Бо звідти можуть випасти малі.
Літать не здатні ще, впадуть —
І Богу душі віддадуть...
Тож вити гнізда дозволяю
тільки на землі!»

* * *

Ти ба! Здається, благо
творить Лис для птиці...
А чом же порадили у кущах лисиці?

ХОМИНА СТОРОЖА

Як безліч розвелось мишей в коморі,
І на горищі, і надворі,
В селі оголосив Хома,
Що він котів у сторожі прийма.
Отож на ранок в нього біля хати
Зібралось тих тварин з десятків

Йї Хома по черзі став питати:
— Куди, Мурко, бажаєш ти?
— Я від мишей ковбаси хочу стерегти
— А ти. Рябий, до сіна не пішов би. часом?
— Та ні, мене візьміть охороняти м'ясо...
— Гаразд.
А сіно берегти пошлю, Рудий, тебе!
Заблимав той: — Я там ні ме, ні бе!
— То, може, згоден стерегти сметану?
— Спасибі, заперечувать не стану.
— Знайшлись і молоко глядіть охочі,
Лиш сіна пильнувать ніхто не хоче.

* * *

Що та м коти!
Сусід мій згоден тік лиш стерегти.

РИБА В АРТИСТАХ

До річки підійшов Рибалка
І мовив Рибам: — Так вас жалко?
Життя нудне, одноманітне у воді.
Допомогти вам хочеться в біді.
Пливіть у ятір мій всі чисто —
І вас я виведу в артисти.
Навчу прекрасно танцювати —
І будете ви світ мистецтвом дивувати!..
— Ми згодні! — тут гукнули Риби
молоді.
А хтось. — Спитати б. може, батька.
матір...
Та де там!
Кинулись гуртом у ятір —
Аж заходили хвилі по воді...

* * *

І незабаром танцювала Риба вся —
від Ілїтки і до Карася!..
Щоправда, на сковороді.

ОБРАЖЕНИЙ ГОРОБЕЦЬ

Дроздові Горобець казав,
як сіли вдвох на гілку:
- І як той Соловей проліз
в співочу спілку
Та ще й усім, бач, тон там задає?..
— Аякже! — мовить Дрозд. —
Талант у нього є!
Тут Горобець зацвірінчав сердито:
— Співає він талановито.
Але в душі не має добрести!
Я так просив його допомогти.
Включить в програму і мої пісні, —
Та де там, ні:
Гидують Горобцями!..

* * *

Таке. таке, горобчики мої:
Якби ж не тії солов'ї.
То ви були б найпершими
співцями!

ПРОБИВНИЙ КРІТ

Зустрівши біля озера Крота,
Їжак здивовано пита:
— Куди спішиш це ти, сірома?

Звичайно ж ти буваєш дома...
— У “Будконтору” до Бобра.
Нора у мене вже стара!
Я більше року в ній живу,
То хай дає мені нову!
їжак: — Ой боже!
Чи не звихнувся ти?!
Хто ж риє нори краще, ніж кроти?
То вирив сам би, може?
А Кріт: — Порядки нині вже не ті.
Усе змінилося в житті, —
Йї мерщій подався у контору...
І — вже нову одержав нору.

ВЕРБЛЮД І ГЛАСНІСТЬ

Верблюда перестрівши у пустині,
Вівця взяла у нього інтерв'ю:
— Кругом панує гласність нині,
Про неї думку висловіть свою
Чи раді ви цій добрій переміні?..
— Ще б пак ! Кого захочу —
Обіллю!

СТАВКОВА НОВИНА

Почувши новину. Карась
Хвалився риbam раз у раз:
— Напевне, ви іще не чули:
Ставок очистять паш від мулу.
Не будемо страждать у: баговинні,
Що не дає нам дихать нині.
І стане чистою вода!..
А В'юн: — Ну й дурень! Це ж біда!
А чи над тим подумав ти,

Де осідку тоді знайти?
Отож нема чого радіти!
Аби такого не діждали й діти!
Всяк, хто розумний, буде проти.
Тобі заткнути треба рота! —
А потім: — Чи далеко тут болото?
Хтось підказав. І В'юні туди
Подавсь шукати каламутної води.

* * *

Це про людей. Про ту породу,
Яку не витягнеш на чисту воду.
У наші дні десь притаїлася вона
І нишком гласність проклина.

Запитання та завдання

1. У чому полягає різниця гумористичних та сатиричних творів?
2. Прочитайте окремо гумористичні та окремо сатиричні твори. Передайте засобами виразності їх відмінність.
3. У чому особливість гумористичних творів? Відповідь доведіть прикладами творів.
4. Визначте тематику гумористичних творів.
5. Які художні засоби використовують автори, щоб передати мораль своїх творів?
6. Назвіть персонажів гумористичних та сатиричних творів. Чи можна між ними провести паралель? Чому?
7. Які почуття у вас викликають гумористичні, а які сатиричні твори?
8. Які вади людини, закони суспільства висміюються, засуджуються у творах? Наведіть конкретні приклади.
9. Чи є повчальне у сатиричних творах? Доведіть конкретними прикладами.
10. Прочитайте в особах твір, який вам найбільше сподобався.
11. Яких письменників гумору і сатири Сумщини ви ще знаєте? Прорекламуйте улюблений твір цього жанру.

Зміст

П'ятий клас.....	5
Шостий клас.....	33
Сьомий клас.....	59
Восьмий клас.....	107

Навчальне видання

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

ПОСІБНИК - ХРЕСТОМАТІЯ

Частина I

Тех. редактор - **Л. С. Сидоренко.**

Віддруковано з готових плівок.

Комп'ютерний набір - **І. С. Бубнова.**

Комп'ютерна верстка - **Д. І. Бубнов.**

Підписано до друку 10.02.99. Формат 84x108/32. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 7,98. Обл.-вид. арк. 4,87. Тираж 3500 прим. Вид. № 3. Зам. 277. Ціна договірна.

Видавництво "Козацький вал". 244021, Суми, Кірова, 215.
Сумська обласна друкарня. 244021, Суми, Кірова, 215.

